

BLADWIJZER

wegwijs met Heemkunde Vlaanderen

december 2016 • 18

Inhoud

Beheer en organisatie:

- Op bezoek bij... Hannonia

Onderzoek:

- Lokaal onderzoek naar dienstpersoneel
- Digitaal erfgoed van bodem tot cloud. De ontwikkeling van MEDEA als crowdsourcing registratieplatform voor metaaldetectievondsten in Vlaanderen

Ontsluiting:

- Digitale vrijwilligers aan de slag in het Gentse Stadsarchief. Crowdsourcing bij het beschrijven van tekstaffiches uit de Eerste Wereldoorlog

Behoud en beheer:

- Hoe archiveer je websites?
- Handleiding 'De hand aan de ploeg'. Agrarische erfgoedcollecties registreren, waarderen en herbestemmen

In de kijker

- Trage Wegen 2016
- 'Heerlyckheid van Roost' brengt geschiedenis terug tot leven
- Fier-gazet

COLOFON

- **Verantwoordelijke uitgever:**
Fons Dierickx
Grote Baan 193
9310 Herdersem
- **Contactgegevens:**
Heemkunde Vlaanderen vzw
Zoutwerf 5 - 2800 Mechelen
T 015 20 51 74
www.heemkunde-vlaanderen.be
info@heemkunde-vlaanderen.be
- **december 2016 - nr. 18**
- **Eindredactie:**
Heemkunde Vlaanderen vzw
- **Lay-out:** De Bie Printing

Op bezoek bij... Hannonia

Ook in het zuidelijk landsgedeelte bestaan er verschillende verenigingen die zich bezighouden met lokaal erfgoed. Een overkoepelende organisatie of steunpunt zoals Heemkunde Vlaanderen is er niet in Wallonië. Maar naar analogie met de provinciale koepels in Vlaanderen, bestaan er in sommige provincies ook samenwerkingsverbanden op provinciaal niveau. Eén daarvan is Hannonia - Centre d'information et de contact des cercles d'histoire, d'archéologie et de folklore du Hainaut, dat werd opgericht in 1974 door enkele vertegenwoordigers van de lokale historische kringen. Ze wilden hun isolement doorbreken, de krachten bundelen en werken aan gemeenschappelijke doelen: een netwerk van contacten uitbouwen en informatie uitwisselen.

Stap voor stap sloten meerdere Henegouwse verenigingen zich bij de oprichters aan. Momenteel telt Hannonia een vijftigtal leden uit Belgisch Henegouwen en drie verenigingen uit Frans Henegouwen. Bladwijzer sprak met Laurent Honoré, secretaris-generaal van de vereniging, om te weten te komen waar zij mee bezig zijn in hun dagelijkse werking...

Laurent Honoré: 'Vanaf het begin zijn drie activiteiten vooropgesteld: het organiseren van geregelde bijeenkomsten, het uitbrengen van een magazine en het oprichten van een permanent secretariaat. De vertegenwoordigers van de bij Hannonia aangesloten verenigingen komen tweemaal per jaar samen. Sinds 1974 zijn er al 87 bijeenkomsten gehouden in de vier windstreken van de provincie, waar steeds veel informatie wordt uitgewisseld. Er is de mogelijkheid om te debatteren over gemeenschappelijke lopende projecten, om elkaar te informeren over de eigen initiatieven, om elkaars vragen te beantwoorden en om contacten te leggen met de verantwoordelijken van de andere kringen.'

‘Om de tijd tussen de halfjaarlijkse vergaderingen te overbruggen, werd besloten om een algemeen secretariaat op te richten. Sinds de oprichting van Hannonia hebben drie secretarissen opeenvolgend de werking opgenomen: Jean-Marie Cauchies van 1975 tot 1989, Claude Depauw van 1989 tot 2002 en ikzelf sinds 2002. De rol van het algemeen secretariaat bestaat erin om de redactie van het driemaandelijks magazine te verzekeren en om hiervoor relevante informatie te verzamelen. Ook de zesmaandelijks bijeenkomsten worden door het secretariaat georganiseerd, evenals het beheer van de kas (inkomende bijdragen, verkoop van publicaties, enzovoort).’

Bladwijzer: Jullie publiceren dus ook een tijdschrift. Kan je daar nog wat meer over vertellen?

Laurent Honoré: ‘Het tijdschrift is een eerste maal verschenen in januari 1976, op 145 exemplaren. Het is voor Hannonia het kanaal om informatie en ideeën te verspreiden en bevat een zeer gevarieerde inhoud. Men vindt er de verslagen van de bijeenkomsten, informatie over de activiteiten van Hannonia en de kringen die lid zijn en aankondigingen van diverse evenementen over lokale en regionale geschiedenis (nieuwe publicaties, tentoonstellingen, studiedagen, lopend onderzoek, enzovoort).’

‘Het belangrijkste onderdeel van het magazine is de bibliografie over de Henegouwse geschiedenis,

waarin een zo volledig mogelijk overzicht wordt gegeven van alle publicaties van de kringen die aan het algemene secretariaat werden doorgegeven. Men vindt er eveneens vermeldingen van boeken en artikels over de geschiedenis van Henegouwen.'

Henegouwen en liep van 1987 tot 1989. De derde expo ging over het thema gemeente- en stadhuizen in Henegouwen en liep in drie delen tussen 1995 en 1997.

De vierde tentoonstelling tenslotte ging over be-

Bladwijzer: Werken de aangesloten verenigingen ook mee aan projecten die jullie organiseren?

Laurent Honoré: 'We hebben al meerdere gezamenlijke projecten ontwikkeld. Ten eerste het publiceren van wetenschappelijke bijdragen in de collectie *'Analectes d'histoire du Hainaut'*, waarvan reeds vijftien volumes verschenen. Vervolgens de organisatie van wetenschappelijke congressen en colloquia zoals het *'Congrès de l'association des cercles francophones d'histoire et d'archéologie de Belgique'* te Comines in 1980 en te Mons in 2000. En tot slot het opzetten van thematische tentoonstellingen gerelateerd aan het historische patrimonium van Henegouwen. Het gaat hier om reizende tentoonstellingen, opgesteld in de thuisbasis van de kringen en bestaande uit van educatieve uitleg voorziene documenten, aangevuld met het verschijnen van een catalogus.'

'Tot hiertoe zijn reeds vier tentoonstellingen georganiseerd, waarvan de eerste gewijd was aan stedelijke omwallingen in Henegouwen (van 1983 tot 1985); de tweede had als onderwerp molens in

vaarbare waterlopen in Henegouwen van de middeleeuwen tot nu. Ze werd geopend in 2012 en loopt tot op heden.'

Bladwijzer: Wie is jullie doelgroep? Wie kan er bijvoorbeeld beroep doen op Hannonia en wat zijn de belangrijkste activiteiten van de historische kringen in de regio?

Laurent Honoré: 'Alleen lokale historische kringen uit Henegouwen kunnen effectief lid worden van onze vereniging, maar iedereen kan zich natuurlijk individueel abonneren op ons tijdschrift. Wat betreft de activiteiten van de historische kringen, denk ik dat deze niet veel zullen verschillen met gelijkaardige verenigingen in Vlaanderen. Het merendeel publiceert een informatief tijdschrift met kleine artikels en organiseert bijeenkomsten en excursies. De grotere kringen publiceren ook monografieën en jaarboeken. Sommigen organiseren ook tentoonstellingen.'

Bladwijzer: Wat zijn jullie toekomstplannen?

Laurent Honoré tijdens een studiedag van het CRKC © Rijksarchief

Laurent Honoré:

‘Momenteel zijn we bezig met de voorbereiding van verschillende publicaties. Onder meer een bundel artikels gepubliceerd ter ere van

Jean-Marie Cauchies, onze eerste secretaris-generaal en professor emeritus aan de Université Saint-Louis. Andere titels die in de steigers staan zijn *Les voies navigables en Hainaut du Moyen Âge à nos jours. Monographies et approches thématiques* en *Des débats pour une frontière entre Flandre et Hainaut: les châtelainies de Lessines et de Flobecq à la fin du Moyen Âge.*’

‘Bovendien werkt Hannonia mee aan de voorbereiding van het elfde congres van de vereniging van Franstalige historische en archeologische kringen van België, dat zal doorgaan in 2020. Omdat het congres afwisselend in de Waalse provincies wordt gehouden, gaat het in 2020 door in Henegouwen. De geschiedkundige verenigingen van Ath, Moeskroen en Doornik hebben zich kandidaat gesteld om dit te organiseren met de ondersteuning van Hannonia.’

Sociétés et concessions houillères du Couchant de Mons XVIIIe – XXe siècles

Le passé glorieux du Borinage et des régions du bassin du Couchant de Mons ne peut se comprendre sans un détour par l'histoire des sociétés et des concessions des mines de houille qui ont fait la réputation de cette « terre de charbon ».

Cette intense activité extractive transforme radicalement la région depuis le XVIIIe siècle, période de mutations techniques et commerciales, jusqu'à ce jour de mars 1976 où les molettes du siège Sartis des Charbonnages d'Hensies-Pommerœul se figent définitivement et scellent l'épopée du bassin charbonnier.

Cet ouvrage, richement illustré grâce notamment aux collections du SAICOM, vous présente trois siècles d'exploitation, d'hommes, de sociétés, de fusions, d'innovations techniques....

Nouvelle publication

Lokaal onderzoek naar dienstpersoneel

Buitenlandse dienstmeiden in negentiende-eeuws Antwerpen

Vele mensen hebben (over)grootouders die aan het einde van de negentiende of het begin van de twintigste eeuw als dienstbode gingen werken bij een (rijke) familie in de stad of op het platteland. Onlangs verscheen in dit tijdschrift nog een interessant artikel over de bewoners van het kasteel van Niel-bij-Sint-Truiden gedurende de tweede helft van de negentiende eeuw.¹ Onder deze bewoners waren ook verschillende dienstmeiden en ander inwonende personeelsleden aanwezig. Zij passen perfect in de populaire beeldvorming omtrent dienstmeiden in deze periode. Onze verbeelding wordt daarbij gevoed door verschillende boeken, films en televisieseries. De verhalen over de uitgebreide personeelsstaf in de kastelen op het platteland of de grote herenhuizen in de stad zijn alom bekend. De meeste dienstmeiden werkten echter zonder collega's als meid-voor-alles-werk voor de stedelijke middenklasse, net als de vele huishoud- en poetshulpen vandaag. Diane de Keyzer schreef onlangs nog in *De Standaard* over de vaak moeilijke werkomstandigheden en lange werkuren van de meid-voor-alles-werk in de voorbije twee eeuwen.² Haar boek *Madame est servie* is een aanrader voor wie meer te weten wil komen over het alledaagse leven van deze vrouwen.³

Dit artikel koppelt informatie over buitenlandse dienstmeiden uit lokale Antwerpse vreemdelingendossiers en bevolkingsregisters. De digitalisering van de lokale vreemdelingendossiers en het stelselmatig invoeren van de gegevens in een databank, laat toe om dit op een vlotte manier te doen. Deze werkmethode maakt het mogelijk om de levensloop van deze mensen vanaf hun aankomst in de stad tot hun vertrek te reconstrueren. Diezelfde werkwijze kan toegepast worden op andere groepen buitenlanders in de negentiende-eeuwse stad en is nuttig

om individuele levensverhalen te achterhalen. Hopelijk biedt deze studie inspiratie voor verder onderzoek naar de geschiedenis en levensloop van buitenlanders in negentiende-eeuws Antwerpen of elders. Het verdere verloop van dit artikel bestaat uit vier delen. Ten eerste wordt de context van negentiende-eeuws Antwerpen besproken. Vervolgens komen de mogelijkheden van de bronnen aan bod. Daarna wordt de levensloop van twee Nederlandse zussen besproken die beiden in Antwerpen aan de slag gingen. Hierbij zullen zowel de vreemdelingendossiers als de bevolkingsregisters gebruikt worden. In het laatste deel zullen de migratietrajecten, vestigingspatronen en het profiel van buitenlandse dienstmeiden besproken worden die aankwamen in Antwerpen in 1850 en 1880. Voor dit deel wordt enkel gebruik gemaakt van de informatie uit de vreemdelingendossiers.

Dienstmeiden in negentiende-eeuws Antwerpen

Gedurende de negentiende eeuw transformeerde Antwerpen van een regionale handel- en textielstad van ongeveer 50.000 inwoners naar een internationale havenstad met meer dan 250.000 inwoners. Deze groei werd ondersteund door de opening van de Schelde in 1795, het tolvrij maken van de Scheldevaart in 1863 en de aanleg en ingebruikname van de zogenaamde IJzeren Rijn – een netwerk van spoorwegen tussen Antwerpen en enkele Duitse steden – tussen 1843 en 1879. De gunstige positie van de Antwerpse haven trok verschillende handelaars uit binnen- en buitenland aan en in hun spoor ook klerken, gekwalificeerde ambachtsslui en renteniers.⁴ De midden- en bovenklasse in de stad groeide dus aanzienlijk. Dit creëerde een toenemende vraag naar huishoudpersoneel, voornamelijk dienstmeiden,

om voor de kinderen te zorgen, het eten klaar te maken, en uiteraard ook het huis te poetsen. Recent onderzoek van Hilde Greefs en Anne Winter, heeft aangetoond dat – net als vandaag – een steeds groter aantal dienstmeiden uit het buitenland kwam.⁵ Vooral vanuit de Nederlandse grensregio's Noord-Brabant en Limburg en de Duitse grensregio's rondom Keulen en Düsseldorf arriveerden enkele honderden buitenlandse dienstmeiden in totaal per jaar in de Belgische havenstad. Verschillende vragen over deze dienstmeiden zijn tot nog toe onbeantwoord gebleven. Dit artikel zal voornamelijk dieper ingaan op de migratietrajecten en het profiel van deze dienstmeiden.

De bronnen: lokale vreemdelingendossiers en bevolkingsregisters

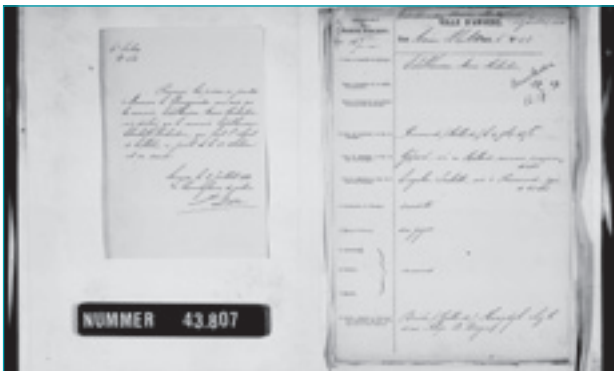
De bron waarop dit onderzoek steunt zijn de lokale vreemdelingendossiers. Sinds 1840 zijn alle lokale autoriteiten in België verplicht om voor elke buitenlander die langer dan twee weken in het land verblijft, zo'n dossier op te stellen.⁶ Het bestaat meestal uit een inlichtingenbulletin en enkele extra documenten, zoals bijvoorbeeld uittreksels uit de burgerlijke stand of politierapporten. Het bulletin is de belangrijkste bron voor deze studie. Het bevat een ingevulde vragenlijst over de vreemdeling met onder meer de voor- en achternaam, het beroep, de geboorteplaats en –datum, partner, ouders, kinderen, voormalige verblijfplaatsen, identiteitsdocumenten, en huidige verblijfplaats in de stad van de persoon in kwestie. De toegankelijkheid van deze vreemdelingendossiers is de voorbije jaren erg verbeterd. Het Felixarchief heeft in samenwerking met Familysearch.org alle vreemdelingendossiers die openbaar zijn, gefotografeerd en online beschikbaar gemaakt.⁷ Daarnaast is er uit enkele seminarieoefeningen over migratie aan de Universiteit van Antwerpen en uit verschillende projecten van Anne Winter en Hilde Greefs – in samenwerking met onder meer Ellen Debackere en Alexander Coppens – een databank ontstaan waarin alle informatie van de bulletins uit 1850, 1860, 1870 en 1880 ingevoerd is. Het Felixarchief werkt zelf eveneens aan een databank voor alle vreemdelingendossiers met een aantal standaardgegevens. Hierdoor zal onderzoek naar buitenlanders in negentiende-

eeuws Antwerpen voor iedereen makkelijker worden. Voor dit artikel werden alle dienstmeiden geselecteerd die in het jaar 1850 of 1880 in Antwerpen aankwamen. Aan de hand van het adres van deze vrouwen op het moment van inschrijving, kunnen ze vervolgens opgezocht worden in de Antwerpse bevolkingsregisters, die op microfilm beschikbaar zijn in de leeszaal van het Felixarchief.

De bevolkingsregisters geven voor elk adres in de stad informatie over elke bewoner. Om mensen in de bevolkingsregisters op te zoeken is het belangrijk om de structuur ervan te begrijpen. Ongeveer om de tien jaar werd in Antwerpen een nieuwe volkstelling gehouden die de basis vormde voor de aanleg van een bevolkingsregister. Dat betekent dat op dat moment de wijkagenten een rondgang deden in de stad en per adres noteerden wie daar woonde. Als iemand binnen de periode van tien jaar verhuisde, moest deze dat aangeven bij de lokale administratie. Aan het einde van de negentiende eeuw, zijn de bevolkingsregisters telkens geordend per wijk, straat en huisnummer. Zo is een adres dat weergegeven is in de vreemdelingendossiers ook makkelijk terug te vinden in de bevolkingsregisters. De bevolkingsregisters bevatten niet enkel een aantal identificatiegegevens per bewoner, maar geven ook weer wanneer iemand toekwam op en vertrok van het gegeven adres met aanduiding van de plaats naar waar deze persoon verhuisde. De koppeling van de vreemdelingendossiers aan de bevolkingsregisters is interessant omdat de laatste ook informatie levert over de huisgenoten en dus ook de werkgevers van de dienstmeiden.

Casestudie: Maria en Elisabeth Edelhousen

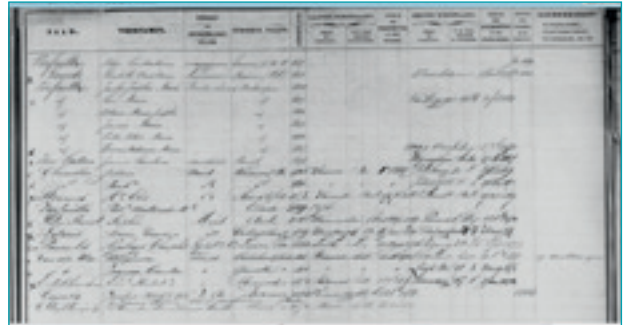
Het levensverhaal van Maria en Elisabeth Edelhousen is kenmerkend voor dat van veel buitenlandse dienstmeiden in negentiende-eeuws Antwerpen. Maria kwam aan in Antwerpen in 1880. Uit haar vreemdelingendossier blijkt dat ze op elf november 1851 geboren werd in Roermond – een stad in het midden van Nederlands Limburg. Nadat ze haar vader verloren had, vertrok ze op achtentwintigjarige leeftijd naar Antwerpen om daar als dienstmeid te gaan werken in een gezin dat woonde in de Charlottalei 43 (zesde wijk). Daarvoor had ze een tijd in Breda gewoond.

Vreemdelingendossier van Marie Hubertine Edelhousen. Bron: Felixarchieef Antwerpen, Vreemdelingendossiers Antwerpen, 43807.

Uit de index van de vreemdelingenregisters blijkt dat voor haar jongere zus, Elisabeth Edelhousen, eveneens een vreemdelingendossier opgesteld is. Zij kwam aan in Antwerpen in 1873 en begon meteen als dienstmeid te werken in de Bredestraat 20 (vierde wijk). De echtgenote van het gezinshoofd was zelf afkomstig van het Nederlandse Boxmeer, op zestig kilometer van Roermond. Het zou kunnen dat deze echtgenote een voorkeur voor Nederlandse dienstmeiden had. Dit vermoeden wordt enigszins bevestigd door het feit dat de andere dienstmeiden die tussen 1866 en 1880 in het huishouden werkten ook meestal uit Nederland kwamen. De twee voorgangers van Elisabeth kwamen uit Oosterhout en Ginneken, vlakbij Breda, waar meer dan waarschijnlijk op dat moment de zus van Elisabeth, Maria woonde. Deze onderlinge verbanden doen vermoeden dat informele mond-aan-mond-reclame belangrijk was voor deze dienstmeiden

om aan een job te geraken. Hoe dit precies verliep is echter nog onduidelijk. In deze periode ontstonden trouwens ook verschillende religieuze instellingen en rekruteringsagentschappen die zich met de onderhandelingen tussen meiden en werkgevers bezighielden. Over hun rol is nog maar weinig geweten.

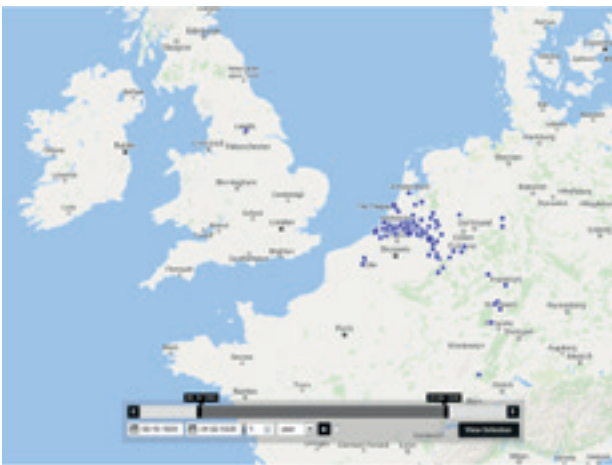
Bevolkingsregister Bredestraat 20 (1866-1880). Bron: Felixarchieef Antwerpen, Bevolkingsregisters, wijk 4 nr.3.

Vanaf 1874 werkte Elisabeth steeds in een huishouden in de zesde wijk. De kans is dan ook groot dat Maria via haar zus ook meteen een job in de Charlottalei kon krijgen dat eveneens in de zesde wijk ligt. Beide zussen zouden zeker nog tot en met 1890 dienstmeid blijven⁸. Op dat moment waren ze respectievelijk zevenendertig en negenendertig jaar oud. Hun leeftijd en stedelijke geboorteplaats strookt niet met het stereotype van dienstmeiden als jonge plattelandse meisjes. Onderstaande onderzoeksresultaten tonen echter aan dat ze geen uitzondering op de regel waren. Tenslotte was – net als voor vele anderen – het verlies van hun vader waarschijnlijk een belangrijk motivatie voor Maria en Elisabeth om als dienstmeid in een vreemde stad aan de slag te gaan.

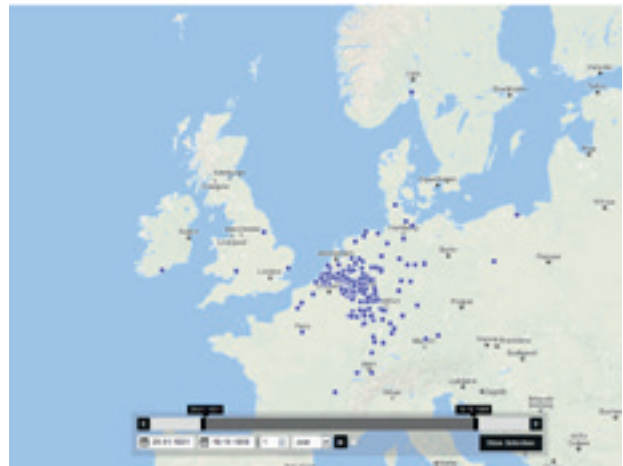
Migratietrajecten

Door de migratietrajecten van individuen of groepen te reconstrueren op een kaart wordt het mogelijk om bepaalde patronen te ontdekken. LAB1100 creëerde met Nodegoat een handig online databanksysteem dat onderzoekers toelaat om informatie uit hun bronnen op een gestructureerde manier te verwerken, bij te houden en direct te visualiseren op een kaart.⁹ Voor dit onderzoek werden de voornamen, achternaam, geboortedatum en -plaats, en aankomstjaar in Antwerpen ingevoerd in Nodegoat. De onderstaande kaarten zijn hier-

van het resultaat. Ze geven de geboorteplaatsen van de buitenlandse dienstmeiden weer die in 1850 of 1880 in Antwerpen toekwamen. Wat als eerste opvalt wanneer de eerste twee kaarten met elkaar vergeleken worden is dat er een duidelijke uitbereiding is van het rekruteringsgebied. Terwijl in 1850 de meeste buitenlandse dienstmeiden nog uit Noord-Brabant of Zeeland kwamen en vaak niet meer dan vijftig kilometer hadden afgelegd voor ze in Antwerpen arriveerden, hadden de dienstmeiden uit 1880 veel vaker grotere afstanden moeten afleggen. De derde kaart toont aan dat in 1880 de meerderheid van buitenlandse dienstmeiden uit Nederlands Limburg en de streken rond de Duitse steden Aken, Keulen en Düsseldorf kwamen. Dit wordt deels verklaard door de aanleg van de IJzeren Rijn maar ook door de verschillende impact van economische en sociale crisissen in deze regio's. De aardappelcrisis van 1845 bracht vooral in Noord-Brabant een zware sociale crisis teweeg die tot en met 1860 voortduurde.¹⁰ Vandaar dat in 1850 een erg groot aandeel van de buitenlandse dienstmeiden uit deze regio kwam. In 1880 was dat aantal echter sterk afgenomen. Ondertussen woedde er echter een zware landbouwcrisis in gebieden die vooral in graanproductie gespecialiseerd waren zoals het zuiden van Limburg en de streek tussen Aken en Keulen.¹¹ De impact hiervan en van de gelijktijdige economische crisis resulteerde in een groter aantal dienstmeiden uit deze twee regio's.

Geboorteplaatsen buitenlandse dienstmeiden aangekomen in 1850 in Antwerpen. Bron: Databank vreemdelingendossiers Antwerpen 1850-1880.

Geboorteplaatsen van buitenlandse dienstmeiden aangekomen in Antwerpen in 1880. Bron: Databank vreemdelingendossiers Antwerpen 1850-1880.

Geboorteplaatsen van buitenlandse dienstmeiden aangekomen in Antwerpen in 1880 (detail). Bron: Databank vreemdelingendossiers Antwerpen 1850-1880.

Wat nog opvalt is dat er een groot verschil is tussen de verspreiding van de geboorteplaatsen van dienstmeiden in de Duitse en Nederlandse regio's. Waar in Noord-Brabant bijvoorbeeld de meeste dienstmeiden verspreid vanuit plattelandsgemeenten naar Antwerpen migreerden, waren de meeste Duitse dienstmeiden geboren in de grote steden in hun herkomstregio zoals Keulen en Aken. De meiden uit Nederlands Limburg bleken zowel uit steden als Maastricht te komen als uit plattelandsgemeenten. Deze verschillen worden nog duidelijker in tabel 1. Het grotere aandeel van stedelijke dienstmeiden vanuit de regio rondom Keulen kan deels verklaard worden door enerzijds de beperkte werkgelegenheid voor vrouwen in de mijnindustrie rondom Aken en anderzijds de aanleg van de IJzeren Rijn.

Aantal en percentage van vrouwelijke dienstmeiden geboren in de stad of het platteland, aangekomen in Antwerpen in 1880 (N=157)

	Prov. Noord-Brabant (NL)	%	Prov. Limburg (NL)	%	Regierungsbezirk Köln (DE)	%
Platteland (NL)	38	76	46	68	16	41
Stad	12	24	22	32	23	59
Totaal	50	100	68	100	39	100

Bron: Databank vreemdelingendossiers Antwerpen 1850-1880.

Vestigingspatronen

Het GISHistorical Antwerp project van het geschiedenisdepartement van de Universiteit Antwerpen heeft als doel een grote hoeveelheid informatie over de geschiedenis van de stad op kaart te zetten.¹² De software van ArcGIS maakt het mogelijk om gegevens uit een gestructureerd Excelblad op een kaart weer te geven. Omdat de vreemdelingendossiers adresgegevens bevatten, kunnen die via een *gazetteer* van de Antwerpse straatnamen en huisnummers op kaart worden gezet. De onderstaande kaarten geven de eerste verblijfplaats van elke Limburgse, Noord-Brabantse en Keulse dienstmeid weer die in respectievelijk 1850 of 1880 in de stad aankwam. Wanneer de twee kaarten vergeleken worden valt ten eerste de impact van de stadsuitbreiding na 1859 op. Veel meer dienstmeiden werkten nu buiten de oude stadswalling die zich ongeveer ter hoogte van de huidige Leien bevond. Daarbij is de concentratie van Limburgse en Keulse dienstmeiden in straten rondom de Leopoldstraat en Mechelse steenweg opmerkelijk. De Noord-Brabantse dienstmeiden vestigden zich nog steeds eerder in de oude binnenstad. Er is dus sprake van beperkte clustering volgens geboorteregio maar het is nog niet duidelijk wat hiervan de oorzaken zijn.

Eerste verblijfplaats van Limburgse, Noord-Brabantse en Keulse dienstmeiden aangekomen te Antwerpen in 1850. Kaart gemaakt door Iason Jongepier, GISHistorical Antwerp (UAntwerpen/Hercules Foundation) op basis van gegevens uit: Databank vreemdelingendossiers Antwerpen 1850-1880.

Eerste verblijfplaats van Limburgse, Noord-Brabantse en Keulse dienstmeiden aangekomen te Antwerpen in 1880. Kaart gemaakt door Iason Jongepier, GISHistorical Antwerp (UAntwerpen/Hercules Foundation) op basis van gegevens uit: Databank vreemdelingendossiers Antwerpen 1850-1880.

Profiel

Eerder onderzoek heeft aangewezen dat de meeste vrouwen als dienstmeid werkten op jongvolwassen leeftijd voor het huwelijk. Onderstaande tabel bevestigt dit deels. Vanuit elke regio zijn de meeste dienstmeiden bij aankomst tussen de achttien en vierentwintig jaar oud. Er is echter wel een opvallend verschil tussen de dienstmeiden die niet tot die categorie behoren. Vooral het hoge aantal dienstmeiden jonger dan achttien jaar uit Limburg en de Keulse regio valt op. Dat geldt zeker als men vergelijkt met dienstmeiden uit Noord-Brabant. De landbouwcrisis tussen 1875 en 1895 had duidelijk een zwaardere impact op de levens van Limburgse vrouwen dan op deze uit Noord-Brabant. Voor de laatste regio valt dan weer het hogere aantal oudere dienstmeiden op. Dit valt moeilijker te verklaren. De nabije ligging van Noord-Brabant speelt mogelijks een rol.

Leeftijd van Noord-Brabantse, Limburgse en Keulse dienstmeiden, aangekomen in Antwerpen in 1880 (N=157)

	Prov. Noord-Brabant (NL)	%	Prov. Limburg (NL)	%	Regierungsbezirk Köln (DE)	%
<18	3	6	13	19	9	23
18-24	29	58	42	62	17	43
25-29	10	20	10	15	10	26
>29	7	14	3	4	3	8
Geen Melding	1	2	0	0	0	0
Totaal	50	100	68	100	39	100

Bron: Databank vreemdelingendossiers Antwerpen 1850-1880.

Tenslotte valt in tabel 3 het hoge aantal dienstmeiden op dat één of twee ouders verloren had voor ze naar Antwerpen migreerden. Voor bijna vijftig procent van alle dienstmeiden uit de hier bestudeerde regio's was dit het geval. Dit percentage was met 61,5 procent het hoogste bij de dienstmeiden uit de Keulse regio. Vooral het verlies van de moeder had een zware impact op de beslissing om naar een buitenlandse stad te migreren en dus zelf voor een inkomen te zorgen. De zware agrarische en economische crisis in deze periode had een sociale crisis tot gevolg en verplichtte velen om hun thuisomgeving te verlaten om elders een inkomen te verdienen voor zichzelf en eventueel ook het gezin.

Aantal Noord-Brabantse, Limburgse en Keulse dienstmeiden van wie de vader en/of moeder overleden of in leven is (N=157)

	Prov. Noord-Brabant (NL)	%	Prov. Limburg (NL)	%	Regierungsbezirk Köln (DE)	%
Moeder overleden		9		17		6
Vader overleden		7		5		10
Beide ouders overleden		9		4		8
Ouders in leven		19		29		12
Geen Melding		6		13		3
Totaal		50		68		39

Bron: Databank vreemdelingendossiers Antwerpen 1850-1880.

Conclusie

Het fenomeen dat vele huishoudhulpen vrouwelijke migranten zijn is zeker niet typisch hedendaags te noemen. Reeds in de negentiende eeuw waren vele dienstboden vrouwelijke migranten uit binnen- en buitenland. Terwijl mannelijke migranten uit een bredere waaier van jobs konden kiezen en vaak door een voorafgaande studieperiode (of gewoon omdat ze mannen waren) meer verdienden, hadden vrouwen uit het buitenland weinig alternatieven dan te werken als dienstmeid.¹³ De rechten van deze beroepsgroep waren erg beperkt. Tot diep in de twintigste eeuw waren er geen duidelijke arbeidsvoorschriften voor dienstmeiden. Ook vandaag nog blijkt dat de sociale rechten van mensen die gelijkaardige jobs uitvoeren vaak beperkter is dan die van anderen.¹⁴

Zoektocht naar nieuw bronnenmateriaal

De komende drie jaar zal de auteur verder onderzoek verrichten naar buitenlandse dienstmeiden in Antwerpen en Brussel. Een grotere nadruk zal dan liggen op de netwerken van deze vrouwen en de werking van de arbeidsmarkt voor dienstmeiden. Daarvoor is ook ander bronnenmateriaal nodig. Foto's en autobiografieën van binnen- en buitenlandse dienstmeiden zouden enorm interessant zijn maar zijn helaas zelden aanwezig in publieke archieven. Daarom bij deze ook een warme oproep om de auteur te contacteren mocht u zelf over het bestaan van dergelijk materiaal afweten, zeker als dit dateert van voor 1914.¹⁵ Het zou een enorme verrijking kunnen betekenen voor het verdere onderzoek. Het mailadres van de auteur vindt u in de laatste eindnoot.

Thomas Verbruggen
CSG, Universiteit Antwerpen

Eindnoten

1. "Prinsessen, gravinnen en dienstmeiden. De bewoners van het kasteel van Niel-bij-Sint-Truiden (1871-1920)", *Bladwijzer*, 13, online te consulteren op www.heemkunde-vlaanderen.be/publicaties/bladwijzer/#Bladwijzer16, geconsulteerd op 27/09/2016.
2. D. DE KEYZER, "Downton Abbey, waar de vloer nooit vuil wordt", *De Standaard*, 21/05/2016, te consulteren op www.standaard.be/cnt/dmf20160520_02299342, geconsulteerd op 27/09/2016.
3. Idem, "Madame est Servie": leven in dienst van adel en burgerij (1900-1995), Leuven, Uitgeverij Van Halewyck, 1995.
4. GREEFS and A. WINTER, "Alone and Far From Home, Gender and Migration Trajectories of Single Foreign New-comers to Antwerp, 1850-1880", *Journal of Urban History*, 2016, 42/1, 61-80.
5. Ibidem.
6. Voor meer informatie over de vreemdelingendossiers: F. CAESTECKER, F. STRUBBE and P.-A. TALLIER, *De individuele vreemdelingendossiers afkomstig van de Openbare Veiligheid (vreemdelingenpolitie) 1835-1943*, Brussel, Algemeen Rijksarchief, 2009; F. CAESTECKER, *Alien Policy. The Creation of Guest Workers, Refugees and Illegal Aliens*, New York and Oxford, Berghahn, 2000 and A. COPPENS en E. DEBACKERE, "De toepassing van het Belgische immigratiebeleid in de negentiende eeuw", *Belgisch Tijdschrift voor Nieuwste Geschiedenis*, 45, 2/3, 12-45.
7. Zie: <https://familysearch.org/search/collection/2023926>, geconsulteerd op 27/09/2016.
8. Enkel de bevolkingsregisters die meer dan 120 jaar geleden afgesloten zijn, zijn openbaar.
9. Zie: <https://nodegoat.net/>, geconsulteerd op 27/09/2016.
10. Zie o.m.: M. SCHROVER, "The demographic consequences of changing employment opportunities: Women in the Dutch Meierij in the nineteenth century", *The History of the Family*, 1997, 2/4, 451-480.
11. S. LANGEWEG, *Mijnbouw en arbeidsmarkt in Nederlands-Limburg. Herkomst, werving, mobiliteit en binding van mijnwerkers tussen 1900 en 1965*, Hilversum, Verloren, 2011, 79-81 en F.B. TIPTON, "The regional dimension: economic geography, economic development, and national integration in the nineteenth and twentieth centuries", in: S. OGILVIE and R. OVERY (eds.), *Germany: A New Social and Economic History (Volume 3) since 1800*, London, Hodder Arnold, 11.
12. Zie: <https://www.uantwerpen.be/en/projects/gistorical-antwerp/>, geconsulteerd op 27/09/2016.
13. H. GREEFS and A. WINTER, "Alone and Far From Home", 61-80.
14. Zie o.m.: http://www.ilo.org/global/docs/WCMS_209773/lang-en/index.htm, geconsulteerd op 27/09/2016.
15. thomas.verbruggen@uantwerpen.be

Digitaal erfgoed van bodem tot cloud

De ontwikkeling van MEDEA als 'crowdsourcing' registratieplatform voor metaaldetectievondsten in Vlaanderen

In de bodem bevinden zich heel wat restanten uit het verleden. Met een metaaldetector kan eigenlijk iedereen deze archeologische nalatenschap opsporen. Sinds kort is dat ook wettelijk toegelaten.

Het MEDEA-platform wil de vele detectievondsten online beschikbaar maken voor onderzoekers en het brede publiek. Zo wordt de hobby niet alleen een fijn tijdverdrijf, maar krijgt ze ook een wetenschappelijke meerwaarde. MEDEA is een driejarig project van de vakgroep Kunstwetenschappen en Archeologie (SKAR) en de onderzoeksgroep Sociale Media en Informatietechnologie (SMIT) aan de Vrije Universiteit Brussel en PACKED vzw.¹

Metaaldetectie: wetgeving en praktijk

Metaaldetectie, het zoeken naar archeologische artefacten met behulp van een metaaldetector, is een hobby die door heel wat Vlamingen wordt beoefend. Sinds 1 april 2016 is de hobby ook wettelijk toegelaten in Vlaanderen. Volgens de nieuwe regelgeving in het Onroerenderfgoeddecreet dienen detectorgebruikers een erkenning aan te vragen – een relatief eenvoudige procedure – en worden ze verwacht zich naast de eigenlijke wetgeving ook te houden aan de zogenaamde 'Code van Goede Praktijk', de spelregels van een verantwoordelijke metaaldetectie.² Al zeker duizend detectoristen hebben ondertussen een erkenning aangevraagd en ontvangen.³

Er is dus veel veranderd sinds het opkomen van de hobby in de jaren 1960 en 1970, en vooral sinds het Europese Verdrag van Malta in 1992, waarin metaaldetectie door liefhebbers werd afgeschilderd als een bedreiging voor het archeologisch bodembestand, en het Vlaamse Archeologiedecreet van 1993 dat hobbydetectie in Vlaanderen effectief verbood.⁴ De perspectieven en attitudes van archeologen en detectorgebruikers ten aanzien van elkaars activiteiten zijn in de loop der jaren nave-

nant veranderd: daar waar samenwerking twintig jaar geleden nog ondenkbaar leek, is dat vandaag niet langer het geval. Detectorgebruikers stellen hun expertise vrijwillig ter beschikking van archeologen op opgraving, ze worden betrokken bij veldwerk volgend op hun ontdekkingen en archeologen en detectorgebruikers werken regelmatig samen voor de studie van collecties.⁵ In sommige gevallen komt het initiatief daarvoor van de detectorgebruikers, zoals bij de recente publicatie van het laatmiddeleeuwse vondstensemble uit de Waalse Krook te Gent, ingezameld en onderzocht door een collectief van detectoristen.⁶

Laatmiddeleeuws pelgrimsinsigne gevonden in de Waalse Krook.

© Gezocht en Gevonden

Metaaldetectie blijkt ook minder schadelijk dan soms wordt aangenomen, tenminste als vastgehouden wordt aan bepaalde regels. Dat heeft te maken met een aantal factoren die we delen met andere Noordwest-Europese landen, zoals Denemarken – dat op het vlak van samenwerking tussen archeologen en detectorgebruikers als modelland mag beschouwd worden.⁷ De meerderheid van de vondsten is afkomstig uit de ploeglaag, de gemengde bovenlaag van akkerlanden. Hierdoor kan het argument dat metaaldetectie waardevolle informatie over de context van vondsten verloren doet gaan, gemakkelijk weerlegd worden. In de Code van Goede Praktijk is dan ook opgenomen dat er niet dieper dan dertig centimeter mag gedetecteerd worden.

Een andere misvatting is dat detectoristen vooral uit zijn op geldgewin. Dit heeft deels te maken met de tendens in onze media om spectaculaire archeologische vondsten te omschrijven als ‘schatten’ met in de eerste plaats een financiële waarde. In werkelijkheid is ons archeologisch bestand niet van die aard dat het een gemakkelijke bron van inkomsten is voor een detectorist; integendeel, de hobby vereist heel wat volharding. De meerderheid van detectoristen heeft naar eigen zeggen dan ook geen financiële motieven.⁸ De Romeinse zilverschat van Everbeek, die voor een fractie van de marktprijs aan het Provinciaal Archeologisch Museum van Velzeke werd verkocht door de vinder, is hier een mooie illustratie.⁹

De Romeinse zilverschat van Everbeek. © pam Velzeke

Het is duidelijk dat deze hobby een positieve bijdrage kan leveren aan archeologisch onderzoek en erfgoedbeheer. Bij een adequate opvolging vormt het een continue archeologische veldprospectie op een weergalozeschaal. Ze brengt nieuwe sites aan het licht, en kan ook helpen om de degradatie van sites op te volgen. Een goed voorbeeld daarvan is het onderzoek te Lelle: de spreiding van Romeinse en vroegmiddeleeuwse vondsten op akkerpercelen hier deed vermoeden dat de site in toenemende mate onderhevig was aan erosie, en dat een opgraving vereist was.¹⁰

Een Romeinse figurine van de god Mars, een detectievondst uit Lelle (coll. Dils, naar Verhoeven 2012).

Uiteraard mag de situatie vandaag niet uitsluitend rooskleurig voorgesteld worden. Verdere sensibilisering over de deontologische regels voor een verantwoorde detectiehoobby is nodig. Niettemin zijn deze ontwikkelingen betekenisvolle getuigenissen van de mate waarin metaaldetectie aanvaard wordt als een legitieme en zelfs waardevolle vorm van erfgoed- en onderzoeksparticipatie.

Metaaldetectie en onderzoek: overbruggen van obstakels

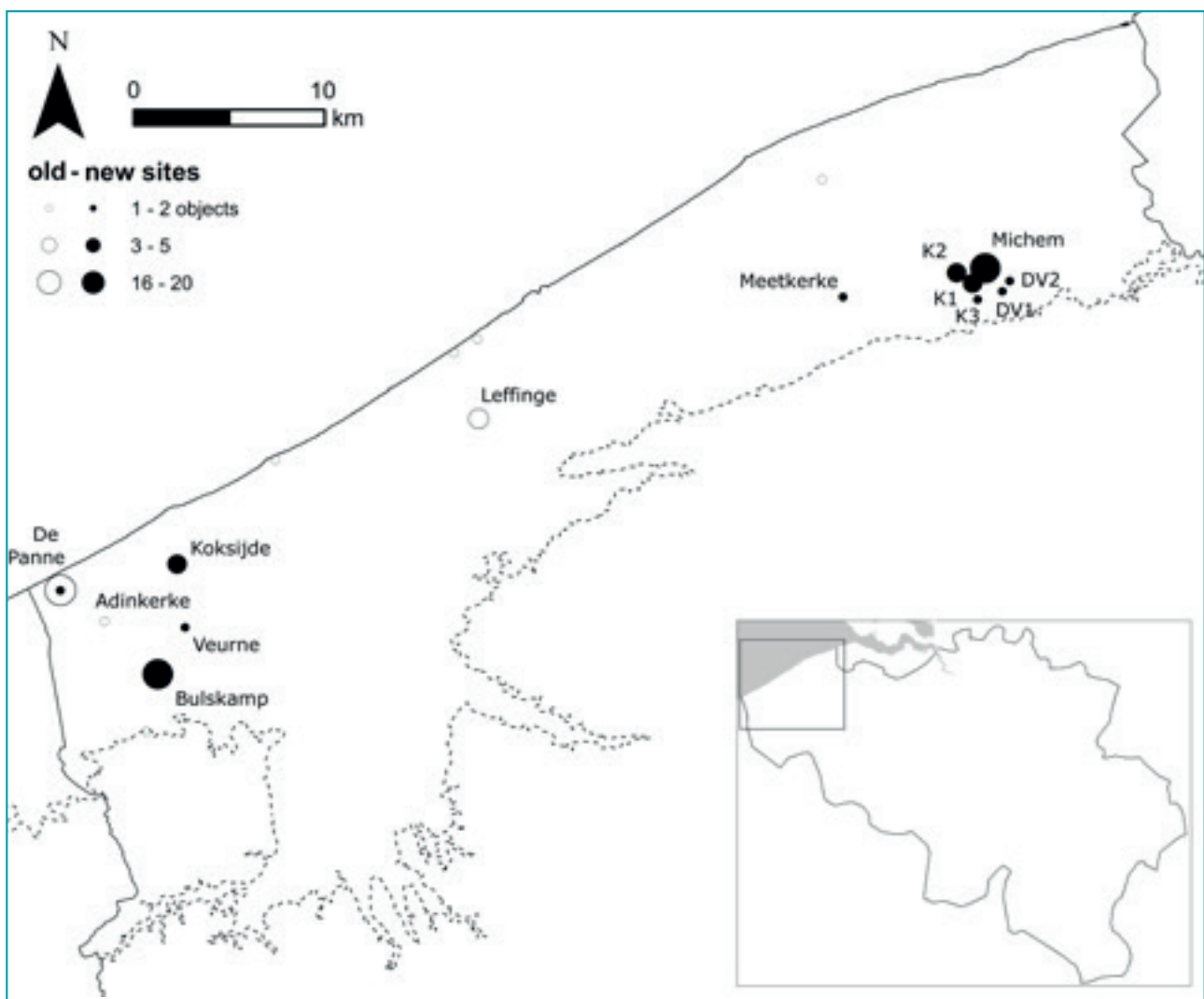
Met de huidige wetgeving zijn dus wel degelijk stappen in de juiste richting gezet wat betreft erfgoedbeheer. Toch zijn er nog twee belangrijke obstakels om het potentieel van metaaldetectie voor archeologisch onderzoek waar te maken.

Ten eerste is het zo dat de vondstinformatie bij officiële meldingen aan de overheid onvoldoende beantwoordt aan bepaalde vereisten voor archeologisch onderzoek. Dit heeft te maken met het feit dat de door de overheid gevraagde informatie bedoeld is voor erfgoedbeheer, waarvoor lokalisering en een brede determinatie en datering van de vondst in principe volstaan. Vanuit archeologisch-wetenschappelijk oogpunt is echter meer gedetailleerde en gestructureerde informatie vereist om brede chrono-typologische en landschappelijke analyses toe te laten. Dit is ook noodzakelijk om meer toegespitste vraagstellingen over materiële cultuur te kunnen beantwoorden.

Ten tweede is er het probleem van de erg lage vondstmeldingsgraad. Dit is een oud zeer, en van de aanzienlijke aantallen vondsten die zich al in privécollecties bevinden, is in het verleden dus maar een fractie gemeld. Het aantal meldende detectorgebruikers en het aantal gemelde vondsten zit dankzij de verbeterende relaties met archeologen al enkele jaren in stijgende lijn, en ongetwijfeld zal de nieuwe wetgeving, met vondstmelding als een aan de erkenning verbonden voorwaarde, daar nog toe bijdragen. Vraag is echter of dat voldoende zal zijn. Een van de voornaamste obstakels voor melding – namelijk het detectieverbod – mag dan wel zijn opgeheven, andere drempels zoals een beperkte feedback over vondstmeldingen en een onvoldoende begrip van het nut van melden, blijven overeind. Dit is opnieuw problematisch voor wetenschappers, want een lage meldingsgraad leidt tot een weinig representatieve dataset. Aan beide problemen – de toegankelijkheid van gegevens over de vele vondsten die tot nu onder de radar bleven

en de wetenschappelijke bruikbaarheid van die gegevens – dient een antwoord geboden te worden. Uit buitenlandse voorbeelden, met name in Denemarken, Engeland en Wales, blijkt dat een nauwe opvolging van detectievondsten wetenschappelijk grote winst kan opleveren. Het Portable Antiquities Scheme (PAS) heeft ondertussen een publiek toegankelijke online databank opgebouwd met gegevens over circa 1,2 miljoen vondsten, waarvan de overgrote meerderheid voortkomt uit detectie. Deze ongeëvenaarde dataset leverde alvast stof op voor meer dan 500 onderzoeksprojecten, waarvan een honderdtal doctoraten. Er is dus terecht sprake van een ware revolutie in de archeologie.¹¹ Samen met enkele kleinschaliger initiatieven illustreert het PAS ook hoe het niet noodzakelijk de wetgeving is die gedrag verandert, maar wel een open, inclusieve aanpak, waarbij alle belanghebbenden een gevoel van betrokkenheid ontwikkelen. Dit past

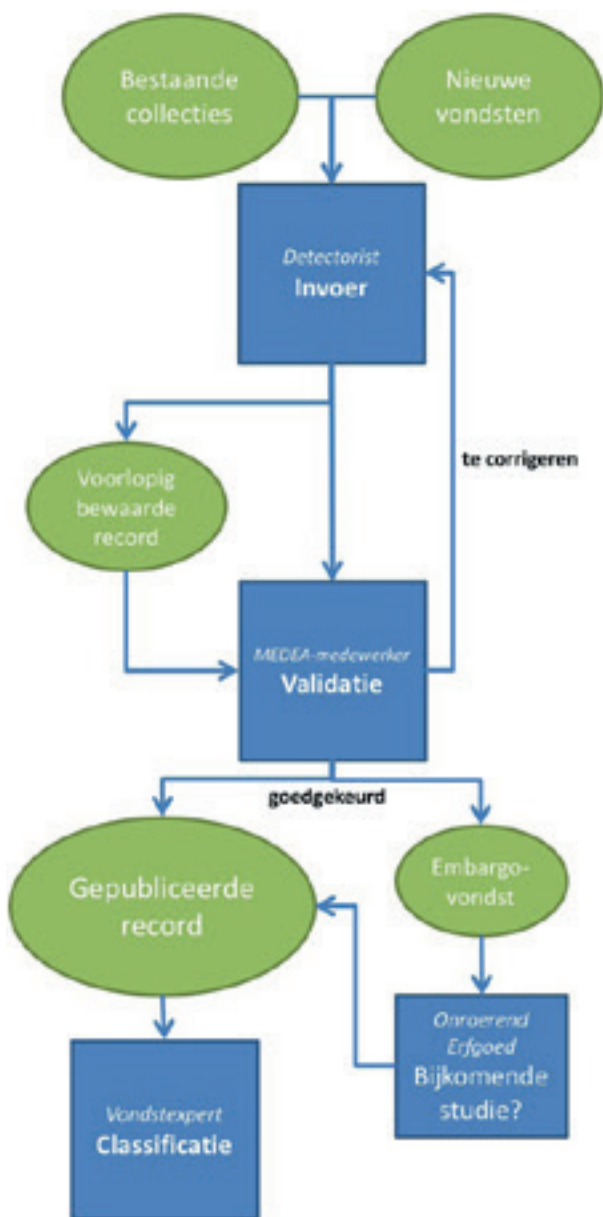
ook binnen bredere stromingen in de archeologie en andere wetenschappen, waarbij de bijdrage van het publiek steeds meer gemobiliseerd en gewaardeerd wordt onder de noemer van crowdsourcing, burgerwetenschap (*citizen science*) en *open science*.¹³ Daar zijn overigens ook ethische dimensies aan verbonden, bijvoorbeeld rond transparantie in het gebruik van publieke middelen en de visie op erfgoed als een gemeenschappelijk goed. Het publiek heeft, als belangrijkste belanghebbende, een recht op vormen van erfgoedparticipatie die verder gaan dan het verteren van de overwogen exposés van experts. Dit is zelfs noodzakelijk als erfgoed haar relevantie wil bewaren in de huidige maatschappij.¹⁴

Een voorbeeld van het potentieel van detectievondsten in Vlaanderen: een vondstenkaart die de kennis van zesde- tot tiende-eeuwse metalen artefacten in de kustvlakte illustreert en het aandeel daarin van het onderzoek van detectiecollecties.¹²

MEDEA: digitale ontsluiting van metaaldetectie in Vlaanderen

Vanuit bovenstaande overwegingen werd MEDEA ontwikkeld als een online platform dat toegankelijk is voor het publiek, en waaraan alle belanghebbers kunnen bijdragen. Het opzet is eenvoudig. Geregistreerde detectorgebruikers kunnen basisinformatie over hun vondsten invoeren en foto's toevoegen in een intuïtief, gestructureerd formulier. Vondstfiches worden voor publicatie eerst gecontroleerd door een validator. Eventuele problemen (bijvoorbeeld met een niet helemaal scherpgestelde foto) kunnen zo nog gecorrigeerd worden.

Schematisch overzicht van het opzet van het vondstinventarisatieproces op het online platform MEDEA.

Na publicatie kunnen geregistreerde vondstexperten aan de slag met de vondstfiches. Zij kunnen zogenaamde classificaties toevoegen: toewijzingen van de vondst aan bepaalde types, of verwijzingen naar vergelijkbare, gedateerde vondsten, met vermelding van een literatuurreferentie. Zo wordt de databank, met de inbreng van verschillende gebruikersgroepen, een steeds groeiend, vlot raadpleegbaar onderzoeksinstrument dat nuttig zal zijn voor verschillende doelgroepen, van onderzoekers geïnteresseerd in de verspreiding en typologie van bepaalde categorieën artefacten, over lokale historici die een idee willen krijgen van wat er in een bepaalde regio is gevonden, tot detectoristen en terreinarcheologen die hun vondsten willen determineren.

In principe is de databank vrij toegankelijk, ook voor niet-geregistreerde gebruikers. Niet alle informatie kan echter even vrij gedeeld worden. De privacy van alle gebruikers dient uiteraard gerespecteerd te worden, maar ook exacte vondstlocaties worden enkel gedeeld met erkende onderzoekers en erfgoedbeheerders, verbonden aan wetenschappelijke instellingen, de overheid of archeologische bedrijven. Alle andere gebruikers krijgen een sterk veralgemeende vondstlocatie te zien. Deze beperking is er niet alleen om te voorkomen dat individuen met slechte bedoelingen kwetsbare sites vernielen, maar ook op vraag van de zoekers, die hun favoriete zoeklocaties liever niet zomaar aan iedereen bekendmaken. Een bijkomende functie om sites te beschermen is de embargo-status die kan toegekend worden aan erg bijzondere vondsten, zoals schatvondsten. De embargo-status betekent dat de publicatie van de vondst voor een bepaalde periode wordt uitgesteld, zodat er eerst tijd is om de vondst of de site verder te onderzoeken.

Door detectoristen en vondstexperten samen te laten werken aan de databank, hopen we een waardevolle *feedback loop* te creëren die alle partijen de meerwaarde van MEDEA doet inzien en hen motiveert om te blijven bijdragen. In onderzoek naar het succes van crowdsourcing voor wetenschappelijke doeleinden is al vaker aangetoond dat het net die interactie is, die deelname voor burgers de moeite waard maakt.¹⁵

In het opzet van MEDEA wordt dan ook gepoogd die deelname van gebruikers zo breed mogelijk te maken. Ook andere rollen dan die van detectorist staan voor niet-professionelen open. De professi-

onale expertise over veel categorieën metaalvondsten is onderontwikkeld in ons land in vergelijking met Denemarken of Groot-Brittannië. Die kennis bestaat echter wel onder vele detectoristen en andere liefhebbers en zij zijn dus aangewezen personen om als vondstexpert op te treden in MEDEA. Daarnaast kan ook de rol van validator mits ondersteuning opgenomen worden door vrijwilligers en erfgoedmedewerkers.

Om de relevantie van het MEDEA-platform voor alle belanghebbenden te garanderen, zijn zij al bij het eigenlijke ontwerp- en ontwikkelingsproces nauw betrokken. Metaaldetectoristen, erfgoedmedewerkers en archeologisch onderzoekers werden, als toekomstige gebruikers van het platform, uitgebreid geraadpleegd voorafgaand aan de ontwikkeling. De resultaten daarvan gaven richting aan de ontwikkeling van de eigenlijke software die verder stapsgewijs verloopt; ontwikkeling en testen met gebruikers wisselen elkaar daarbij af.

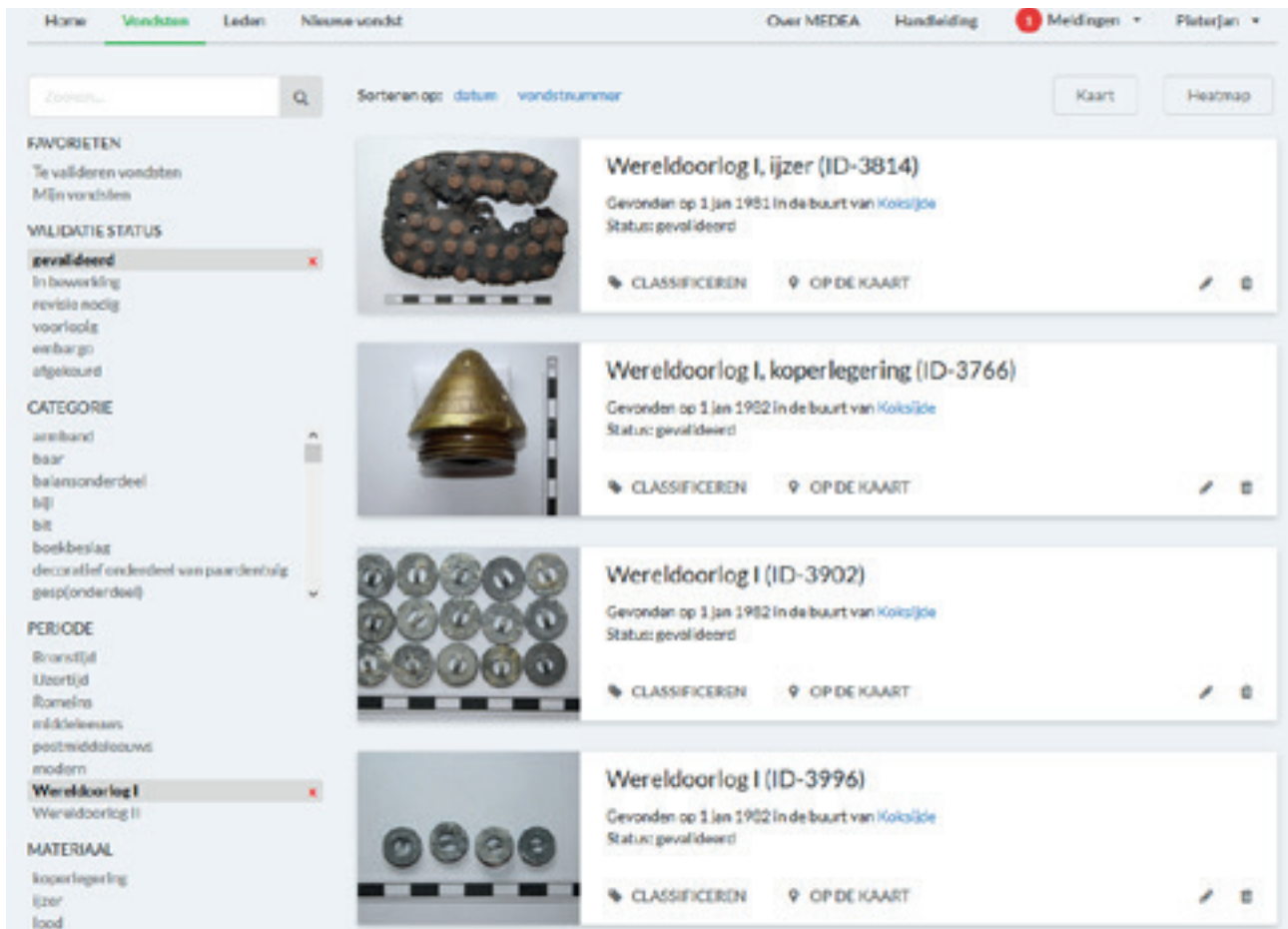
Een van de panelgesprekken met detectoristen aan het begin van het Human-Centered Design-traject voor de ontwikkeling van MEDEA.

Deze aanpak leverde belangrijke inzichten. Zo werd aanvankelijk gedacht dat zogenaamde *gamification* een belangrijk element zou worden van het platform. Het gaat daarbij om speelse elementen die onder sommige omstandigheden motiverend kunnen werken, zoals punten of badges verzamelen op je persoonlijke profiel voor elke vondst die je aanmeldt of identificeert. De initiële raadpleging maakte echter duidelijk dat dit soort snufjes eerder zou afdoen aan het *sérieux* van het platform als een betrouwbaar, wetenschappelijk instrument. Voor de betrokken partijen is MEDEA op de eerste plaats een platform dat kennisdeling en samenwerking tussen de verschillende actoren dient te bevorderen en dat daarbij ook een sensibiliserende rol kan hebben. Sociale functies bleken duidelijk overbodig, of zelfs contraproductief.

De toekomst van MEDEA

De bedoeling is dat MEDEA als online platform in de komende jaren een waardevol instrument wordt voor een brede en diverse basis van gebruikers met interesse in archeologische metaalvondsten. Het platform is technisch zo opgevat dat het met relatief beperkte middelen kan functioneren, onder meer door de inzet van vrijwilligers in meerdere rollen. Veelbelovend voor de toekomst van MEDEA is alvast de groeiende internationale aandacht voor detectievondsten. In het najaar van 2016 werd de North Sea Finds Recording Group opgericht, waar behalve het reeds bestaande Portable Antiquities Scheme en MEDEA ook de opstartende registratie-initiatieven in Nederland (PAN – Portable Antiquities Netherlands) en Denemarken (DiMe – Digitale Metaldetektorfund) deel van uitmaken. Het wetenschappelijke potentieel van een dergelijk overkoepelend initiatief behoeft nauwelijks betoog. De Noordzee is sinds de prehistorie een draaischijf van ideeën, goederen en mensen. De studie van metaalvondsten uit een haast volledig aaneengesloten gebied van het Kanaal tot het Kattegat zal dus een uniek perspectief openen op ons verleden. Bovendien zijn er verschillende andere landen in Noord-Europa waar gedacht wordt aan het opzetten van een gelijkaardig registratiesysteem, dus dat potentieel zal in de toekomst nog toenemen.

Maar misschien wel de belangrijkste bijdrage die MEDEA hoopt te leveren aan de archeologie, samen met verwante initiatieven in het buitenland, is een groter gevoel van gedeelde verantwoordelijkheid over ons archeologisch erfgoed. MEDEA is een ideale tool daarvoor: doordat alle vondstfiches publiek zijn, krijgt het publiek en detectoristen die de stap naar deelname nog niet waagden, een idee van de rijkdom aan metaalvondsten, en van het aantal liefhebbers dat wel al deelneemt. Het belang van deze categorie van erfgoed wordt tastbaar gemaakt, maar hopelijk ook het inzicht dat detectie geen vrijblijvende hobby is. Integendeel, het vereist zorgvuldigheid en geduld: een goede registratie van vondsten én vondstlocaties, kennis van de grenzen van verantwoordelijke detectie, een geschikte manier van schoonmaken en bewaren van vondsten, en het delen van de nodige informatie met de maatschappij. Wetgeving is natuurlijk noodzakelijk, maar een dergelijk besef van gedeelde verantwoordelijkheid onder de mensen die met veel enthousiasme, vaak bijna elk weekend zich volledig vrijwillig verdiepen in archeologische vondsten is wellicht de beste manier om dit kwetsbare, eindige erfgoed te beschermen.

Een screenshot van de MEDEA-interface met enkele detectievondsten uit de Eerste Wereldoorlog. Stand van zaken tijdens de tweede testfase, oktober 2016.

Meewerken? Dat kan! Neem een kijkje op
<http://medea.weopendata.com>

Pieterjan Deckers
 Vakgroep Geschiedenis, Archeologie en Kunst,
 Filosofie en Ethiek (HARP), Vrije Universiteit Brussel
pdeckers@vub.ac.be

Lizzy Bleumers
 Imec-SMIT, Vrije Universiteit Brussel

Eindnoten

1. MEDEA is een driejarig project (2014-2017) gefinancierd door de Vrije Universiteit Brussel. De auteurs wensen bij deze het hele projectteam te danken: Bert Lemmens en Nastasia Vanderperren (PACKED vzw), Sanne Ruelens en Jo Pierson (SMIT, VUB), en Clémence Marchal en project supervisor Dries Tys (HARP, VUB). Bijzondere dank gaat ook naar alle zoekers, archeologen en erfgoedmedewerkers die ons sinds de aanvang van het project gesteund hebben met hun adviezen en inzichten.
2. Meer informatie over de huidige wettelijke regels rond metaaldetectie zijn terug te vinden in een online document (<https://www.vlaanderen.be/nl/publicaties/detail/folder-metaaldetectie>) en op de site van Onroerend Erfgoed (<https://www.onroenderfgoed.be/nl/faq//categories/56>). De uitgebreide regelgeving omtrent onroerend erfgoed is gebundeld in een brochure die online terug te vinden is (https://www.onroenderfgoed.be/assets/files/news/downloads/140915_LV_RWO_Brochure_regelgeving.pdf) (webadressen laatst bezocht op 17 oktober 2016).
3. F. Carpentier, 'Duizend erkende metaaldetectoristen in Vlaanderen', Onroerend Erfgoed, 24 oktober 2016. <https://www.onroenderfgoed.be/actueel/nieuws/duizend-erkende-metaaldetectoristen-vlaanderen/> (27 oktober 2016).
4. <https://codex.vlaanderen.be/Zoeken/Document.aspx?DID=1000978¶m=inhoud> (17 oktober 2016); zie voor een overzicht van deze ontwikkelingen P. Deckers, Legislation, policy and practice of a hobby: archaeological metal detection by amateurs in Flanders, in: S. Campbell, S. Thomas, S. en L. White (reds.), *Competing Values in Archaeological Heritage* (ter perse).
5. R. Ribbens, Facts of archaeology. Archeologisch Vlaanderen in cijfers: 2004-2010, in: *Congresbundel Archeologisch Forum 16 April 2011*, Vrije Universiteit Brussel. Forum Vlaamse Archeologie vzw (2011) 16-17.
6. Gezocht en gevonden. Bodemvondsten uit Gent. Hoorn (2016); zie ook <http://www.gezochtengevonden.be> (17 oktober 2016).
7. A.S. Dobat, 'Between rescue and research: An evaluation after 30 years of liberal metal detecting in archaeological research and heritage practice in Denmark', *European Journal of Archaeology*, 16 (2013) 704-725.
8. P. Deckers et al., 'MEDEA: Crowd-Sourcing the Recording of Metal-Detected Artefacts in Flanders (Belgium)', *Open Archaeology* (ter perse 2016).
9. P. Deckers, 'Everbeek Roman Silver Hoard', *Trafficking Culture Encyclopedia*, 2012, <http://traffickingculture.org/encyclopedia/case-studies/everbeek-roman-silver-hoard/> (17 oktober 2016).
10. M.P.F. Verhoeven, *Een archeologische evaluatie en waardering van een middeleeuwse site te Lelle (Berg - Kampenhout, provincie Vlaams-Brabant)*, RAAP-Rapport (Weesp 2012).
11. Zie M. Lewis, 'The PAS - a rather British solution. The mandatory reporting and voluntary recording of archaeological objects in England and Wales', in: A. Largerlof (red.), *Who Cares? Perspectives on Public Awareness, Participation and Protection in Archaeological Heritage Management* (Budapest 2013) 17-21. De website van het Portable Antiquities Scheme, inclusief de indrukwekkende Finds Database, kunt u raadplegen via www.finds.org.uk.
12. Uit P. Deckers, "'Productive sites" in the polders? "Griffin brooches" and other early medieval metal artefacts from the Belgian coastal plain', *Medieval and Modern Matters*, 3 (2014), 21-43.
13. De literatuur hierover is bijzonder uitgebreid, niet in het minst binnen de erfgoeddisciplines. Als startpunten geven we mee: A. Beck and C. Neylon, 'A vision for Open Archaeology', *World Archaeology*, 44 (2012) 479-497, doi:10.1080/00438243.2012.737581; S. Dunn en M. Hedges, 'Crowd-sourcing as a Component of Humanities Research Infrastructures', *International Journal of Humanities and Arts Computing*, 7 (2013) 147-169. doi:10.3366/ijhac.2013.0086; J.L. Shirk et al. 'Public Participation in Scientific Research: a Framework for Deliberate Design', *Ecology and Society* 17 (2012), doi:10.5751/ES-04705-170229; S. Thomas en J. Lea (reds.) *Public Participation in Archaeology*, Woodbridge (2014).
14. Zie de verwijzingen in noot 11, maar ook A. Olivier, 'Communities of Interest: Challenging Approaches', *Journal of Community Archaeology & Heritage*, 2016 (online gepubliceerd) 1-14, doi:10.1080/20518196.2016.1219490.
15. Dunn en Hedges, 'Crowd-Sourcing', 153.

Digitale vrijwilligers aan de slag in het Gentse Stadsarchief

Crowdsourcing bij het beschrijven van tekstaffiches uit de Eerste Wereldoorlog

Tekstaffiches

Vanaf het moment dat de Duitse vijand bij het begin van de Eerste Wereldoorlog het land binnentrad tot aan de bevrijding verliep de communicatie met de bevolking hoofdzakelijk via tekstaffiches. Deze affiches schetsen duidelijk het reilen en zeilen in oorlogstijd en geven een sterk beeld van het gedrag dat de bezetter van de bevolking verwachtte. De affiches vormen hierdoor een zeer belangrijke bron voor de geschiedenis van het dagelijks leven in Vlaanderen tijdens de Eerste Wereldoorlog.

Deze affiches werden gedrukt op vaak minderwaardig en zuur papier en vele van de affiches waren reeds beschadigd en vuil voor ze in archieven terecht kwamen, aangezien ze verzameld werden in oorlogsomstandigheden. Dat gecombineerd met vaak allesbehalve optimale bewaaromstandigheden zorgt ervoor dat de affiches sterk bedreigd zijn in hun bestaan en amper toegankelijk zijn.

Om dat probleem op te vangen loopt sinds 2013 in het Gentse Stadsarchief het project 'Met de rug tegen de muur: tekstaffiches WO I'. Dat project, gesubsidieerd door de Vlaamse overheid, wil in heel Vlaanderen tekstaffiches uit de Eerste Wereldoorlog lokaliseren, inventariseren, restaureren, digitaliseren, duurzaam bewaren en ontsluiten naar een zo groot mogelijk publiek. Het initiatief van het project lag bij Erfgoedcel CO7, FARO, In Flanders Fields Museum, Packed vzw, Provinciearchief West-Vlaanderen, Stadsarchief Aalst, Stadsarchief Gent, Stadsarchief Lier, Universiteitsbibliotheek Gent en VIAA,

die samen de stuurgroep van het project vormen. Het Gentse Stadsarchief fungeert tevens als zenuwcentrum van het project.

Een belangrijke pijler binnen het project is de verregaande en goed gestructureerde inzet van vrijwilligers. Alle partners binnen het project wensten het project aan te grijpen om hun werking met vrijwilligers structureler te maken. Deze vrijwilligers worden bijgevolg bij alle facetten van het werk ingeschakeld, zoals het beschrijven, het digitaliseren en het conserveren van de tekstaffiches. Dat de vrijwilligers het volledige proces doorlopen, resulteert in een sterkere betrokkenheid bij het project.

Tekstaffiche WO I Stad Gent, Oproep voor vrijwilligers (SAG_MA_M32bis_AF_1914_0087)

VeleHanden

In het project lag de eerste focus op het in kaart brengen van de tekstaffiches en het digitaliseren van een representatief staal affiches. In een tweede fase staat de ontsluiting van het materiaal centraal, evenals de duurzame bewaring van zowel fysieke als digitale bestanden.

Om de bruikbaarheid van de tekstaffiches te maximaliseren werd in het voorjaar van 2016 aansluiting gezocht bij VeleHanden (<https://velehanden.nl/>). VeleHanden is een platform dat ontwikkeld werd voor Stadsarchief Amsterdam. Ondertussen is het uitgegroeid tot een onlineplatform van het commerciële bedrijf Picturae waarop archieven en musea tegen betaling scans kunnen aanbieden, zodat het grote publiek deze beter toegankelijk kan maken. Bij ons project krijgt het publiek (de *crowd*) een scan van een tekstaffiche te zien, en wordt gevraagd om aan de hand van verschillende tabbladen volgende informatie in te voeren: titel, uitvaardigende instantie, persoonsnamen, plaatsnamen, straatnamen, ondertekenaar, drukkerij, datum, talen, kleur en trefwoorden. Op basis van deze invoer moet het mogelijk worden de duizenden tekstaffiches in een oogwenk te doorzoeken naar nuttige informatie. Om de kwaliteit van de beschrijvingen te garanderen wordt elke scan door twee verschillende vrijwilligers beschreven en vervolgens nog eens door een expert (beroepskracht) nagekeken. Invoerders (en controleurs) kunnen bovendien aan de hand van een eenvoudig keuzemenu selecteren van welke geografische locatie ze de tekstaffiches wensen te beschrijven of te controleren.

De vrijwilligers

De invoer op VeleHanden gebeurt online door vrijwilligers. Aangezien de ervaring bij de stuurgroep-partners met de inzet van online vrijwilligers nog in de kinderschoenen stond, was het noodzakelijk eerst het publiek te bereiken. Het platform VeleHanden hielp bij deze zoektocht. VeleHanden is namelijk in Nederland al sterk ingeburgerd en een deel van de trouwe invoerders nemen deel aan elk nieuw project dat wordt gelanceerd. Een deel van deze eerste verkenner blijft plakken. Daarnaast werd gericht reclame gemaakt aan de hand van nieuwsbrieven, Facebookberichten, flyers en dergelijke meer. Dankzij deze initiatieven bestond in september 2016 het vrijwilligersbestand uit ruim honderdtachtig invoerders, die samen al ongeveer drie vierde van de 5.000 opgeladen tekstaffiches doorzoekbaar maakten. De collecties van de stadsarchieven van Dendermonde, Diest, Gent en Ronse, van de gemeentearchieven van Evergem en Wingene en van het Documentatiecentrum voor Streekgeschiedenis Dr. Maurits Gyseling staan online. Opmerkelijk is dat de overgrote meerderheid van de online vrijwilligers geen enkele band heeft met het Stadsarchief van Gent, de trekker van het project. Om toch inzicht te krijgen wie de invoerders zijn en waarom zij graag meehelpen om de tekstaffiches van de Eerste Wereldoorlog doorzoekbaar te maken, spraken wij op een avond op een Gents terras af met Karel en Hannah, twee online vrijwilligers van het eerste uur.

Karel (61) studeerde geschiedenis aan de Universiteit van Gent. Via een oproep in de nieuwsbrief van de Erfgoedcel Dendermonde kwam hij in contact

The screenshot shows the VeleHanden web application interface. At the top, it says "Met de rug tegen de muur - Tekstaffiches WO1" and "Mijn profiel: Tim (Stadsarchief Gent) | Uitloggen". Below this is a search bar and a navigation menu with tabs for "Persoonsnamen", "Plaatsnamen", "Straatnamen", "Ondertekenaar", "Drukker", "Datum", "Talen", "Kleur", and "Trefwoorden". The main content area displays three versions of a notice in German, Dutch, and French. The notice is titled "Bekanntmachung" / "Bekendmaking" / "Avis" and is dated "20. September 1918". It mentions "Joseph Penneman" and "le Sabotier". The interface also shows a metadata table on the right with fields like "Titel", "Uitvaardigende inste", "Persoonsnamen", "Plaatsnamen", "Straatnamen", "Ondertekenaar", "Drukker", "Datum", "Talen", "Kleur", and "Trefwoorden".

De omgeving van VeleHanden met linksboven de zeven verschillende tabbladen die de invoerder dient te doorlopen en rechts de in te voeren velden. Centraal ziet de gebruiker steeds de te beschrijven tekstaffiche.

met het project. Aangezien hij pas met pensioen is en het toch wat vreemd voor hem voelt om zonder tegenprestatie maandelijks een pensioen uitbetaald te krijgen, ging hij aan de slag op VeleHanden. Hij verricht graag een tegenprestatie die de maatschappij ten goede komt.

Hannah (26) studeerde aan de Universiteit van Leuven, eveneens geschiedenis. Ze leerde het project kennen via enkele studiegenoten. Omdat ze tijdelijk in-between-jobs zat, vond Hannah vrijwilligerswerk een nuttige afwisseling naast het solliciteren en een manier om de voeling met de sector waarin ze graag zou tewerkgesteld worden te onderhouden.

Het grote voordeel van online vrijwilligerswerk vinden Karel en Hannah de flexibiliteit. De verplaatsing naar de archiefinstelling moeten maken, zou anders een obstakel vormen om vrijwilligerswerk in het Stadsarchief Gent op te nemen. Dat is een belangrijk verschil met de ongeveer dertig vrijwilligers die momenteel wekelijks in het Stadsarchief Gent komen werken. Bij hen werd juist vastgesteld dat de nabijheid van hun woonplaats bij het Stadsarchief een belangrijke motivatie was om daar vrijwilligerswerk op te nemen. Bovendien is ook het moment waarop gegevens worden ingevoerd vrij: ongebonden aan de openingstijden van de erfgoedinstelling. Instellingen dienen zich er dus bewust van te zijn dat er een grote groep potentiële vrijwilligers bestaat die ze echter op een andere manier dienen te benaderen dan de traditionele vrijwilligersgroep.

Gevraagd naar waarom ze voor het tekststaflicheproject kozen, verwijzen beiden graag naar het grijpbare van de affiches: niet zozeer de grote politieke en militaire gebeurtenissen staan centraal in de affiches, maar wel het alledaagse leven. Affiches met namen van veroordeelden maken dan ook het meeste indruk.

Zowel Karel als Hannah vinden VeleHanden tot slot een handig, gebruiksvriendelijk en makkelijk platform, waarbij het competitieve karakter (er worden verschillende klasseringen opgemaakt, bijvoorbeeld de invoerder van de week, enzovoort) naar eigen zeggen slechts een beperkte rol speelt. Dat is opnieuw een belangrijk verschil met de traditionele vrijwilliger bij het Stadsarchief Gent die alvast de interactie met andere vrijwilligers in het Stadsarchief erg apprecieert. Ook de prijzenkast (met elke ingevoerde beschrijving kunnen punten worden verdiend en vanaf een aantal punten kan een prijs worden gekozen; het gaat onder meer om boeken en toegangstickets voor het In Flanders Fields Museum)

vormt geen grote motivatie om dit vrijwilligerswerk op te nemen. Het positieve rapport voor het VeleHanden-platform betekent echter niet dat instellingen op hun lauweren kunnen rusten. De vrijwilligers verwachten wel een interactie van de beheerders van het project en vinden het leuk wanneer bijkomende informatie ter beschikking wordt gesteld. Ook een uitnodiging voor een bezoek achter de schermen van het Stadsarchief lijkt Hannah en Karel een leuk idee.

De toekomst

Ook wanneer het project in het najaar van 2016 afgerond zal worden, worden de instellingen voor een uitdaging geplaatst. VeleHanden werkt dan wel als een soort visitekaartje van de organisatie en via het platform is het mogelijk om een grote groep vrijwilligers aan te spreken, maar instellingen dienen na te denken hoe ze – op zijn minst een deel van – de invoerders ook na het project aan hun instelling kunnen (ver)binden.

Organisaties dienen zich immers bewust te zijn van de twee mogelijke groepen vrijwilligers, met name de mensen die van thuis uit werken en liefst hun ding doen en de vrijwilligers die de verplaatsing maken en vrijwilligerswerk ook deels opnemen voor het sociaal contact. Het Stadsarchief Leuven, die op het vlak van vrijwilligerswerking ongetwijfeld een voorbeeldfunctie vervult, toonde eerder aan dat op termijn ook een ‘tussengroep’ vorm krijgt. Deze groep van online vrijwilligers die elkaar één of twee keer per jaar ontmoeten, tekent zich in Gent (nog) niet af, ongetwijfeld door de beperkte duur van het project. Voor het tekststaflicheproject moet de denkoefening nog gemaakt worden op welke wijze de invoerders ook in de toekomst aangesproken kunnen worden, maar zeker is dat sociale media hierbij ongetwijfeld een rol kunnen spelen.

Tot slot geven we hier graag nog een tip voor instellingen die ook aan crowdsourcing denken door de inzet van online vrijwilligers. De invoer bij het tekststaflicheproject is sterk weer- en klimaatgebonden. Het hier beschreven project liep hoofdzakelijk in de zomermaanden en het was opvallend dat op dagen met mooi weer er vaak een duidelijke daling in de invoer merkbaar was. Bij minder weer waren dan weer meer mensen actief. Met dat in het achterhoofd lijkt het voordeliger om projecten in het najaar te lanceren.

Tim De Doncker
Projectleider Stadsarchief Gent

(Stads)archieven en hun vrijwilligers

Ook in andere stadsarchieven lopen verschillende projecten met vrijwilligers die taken online uitvoeren. Het voorbeeld van het Leuvense Stadsarchief (Itinera Nova) werd hierboven al aangehaald, maar ook het Antwerpse Felixarchief (Thuis in Archief) heeft sinds enkele jaren een dergelijk project lopen. Beide voorbeelden werken rond dezelfde bron: middeleeuwse schepenregisters. We gingen ook bij hen eens een kijkje nemen.

Itinera Nova

De vrijwilligerswerking van het Leuvense stadsarchief kende een organische groei sinds 2008. Toen gingen de eerste zes vrijwilligers van start met het schonen van dossiers door het verwijderen van nietjes, plastic mapjes enzovoort. De nietjes uit de dossiers werden overigens zorgvuldig bijgehouden en in 2010 verwerkt in een kunstwerk dat nu nog steeds de leeszaal siert. Het jaar nadien ging met subsidie van de Vlaamse Gemeenschap het project Itinera Nova van start. Daarmee kende de vrijwilligerswerking een echte boost. De eerste doelstelling van Itinera Nova bestond erin om de 1.127 registers van de Leuvense schepenbank uit de periode 1362-1795 te digitaliseren en via internet te ontsluiten. Deze klus zal einde 2016 integraal geklaard zijn. 'Door deze veel geraadpleegde registers te digitaliseren kunnen de registers zelf beter bewaard worden voor de toekomst' zegt Marika Ceunen, archivaris van Stadsarchief Leuven.. Door ze daarnaast ook te transcriberen kunnen ze eenvoudiger doorzocht worden en is de bron zelfs via het internet overal toegankelijk. Uiteraard kunnen niet alle registers tegelijkertijd getranscribeerd worden en focussen we voorlopig exclusief op de vijftiende eeuw.'

Voor Leuven is de keuze om het vijftiende-eeuwse materiaal integraal tekstueel te ontsluiten een heel bewuste keuze geweest. Dit is dé belangrijke eeuw in de stedelijke ontwikkeling van Leuven met onder andere de bouw van het stadhuis en de Sint-Pieterskerk en de stichting van de universiteit. Bovendien worden vanaf 2017 ook de stadsrekening in het Itinera Novaproject integraal gedigitaliseerd, beginnend met die van de vijftiende eeuw. Zo kan straks diepgaand onderzoek naar deze cruciale eeuw in de Leuvense geschiedenis gebeuren op basis van de belangrijkste en omvangrijkste archiefbronnen die bewaard worden. Het project telt ondertussen meer dan veertig vrijwilligers. Een zevental is bezig met het inscannen van de registers, de rest doet voornamelijk van thuis uit het transcriberende werk. De vrijwilligers hebben een zeer diverse achtergrond, maar qua leeftijd gaat het vooral om jonggepensioneerden. Het grootste deel van hen had bij aanvang geen of onvoldoende ervaring met het lezen van middeleeuwse teksten. Het stadsarchief voorzag daarom in een opleiding die nog steeds online gevolgd kan worden.

Voor het invoeren wordt gebruik gemaakt van een online programma dat op maat gemaakt werd door een in Digital Humanities gespecialiseerde onderzoeksgroep van de HKI van de Universiteit van Keulen. 'We merkten ook dat er in de loop der jaren een structuur groeide in de groep. De meer ervaren vrijwilligers treden bijvoorbeeld mee op als correctoren en kijken het werk van andere vrijwilligers na. Er werden ook twee werkgroepen in het leven geroepen: voor fondsenwerving en voor technische ondersteuning.'

Hoewel de vrijwilligers voor het grootste deel van de tijd zelfstandig werken, wordt er ook veel aandacht besteed aan hun omkadering. 'Tweemaandelijks worden ontmoetingsmomenten georganiseerd', licht projectadviseur Agata Dierick toe. 'Eén keer per jaar gaan we met de hele groep op uitstap en worden de vrijwilligers getraceerd op een etentje. Op de ontmoetingsmomenten proberen we telkens voor een inhoudelijke invulling te zorgen. Dat kan een gastspreker zijn, of een student die een thesis maakte op basis van ons bronnenmateriaal.'

De veranderende context waarin vrijwilligers en archivariissen zich bevinden, biedt nieuwe mogelijkheden maar stelt het beroep van archivaris en de beschikbare infrastructuur wel voor uitdagingen. 'Als er veel vrijwilligers tegelijk in het archief aanwezig zijn, is de rust en stilte soms een beetje zoek', vervolgt Dierick. Tegelijk is het heel fijn om te zien hoe gedreven en efficiënt al die mensen bezig zijn met het archief dat we bewaren. Ze vormen een deel van het grote archiefteam dat niet meer weg te denken is.'

Meer info. over Itinera Nova en alle digitale beelden van de schepenbank vind je op: www.itineranova.be.

Thuis in Archief

In 2013 stelde men in het Felixarchief vast dat verschillende onderzoekers voor eigen gebruik indexen maakten op de middeleeuwse schepenregisters uit de zeventiende en achttiende eeuw. Hieruit groeide het idee om samen te werken, de gegevens uit te wisselen en beschikbaar te stellen voor een groot publiek.

Anders dan bij Itinera Nova wordt er geen volledige transcriptie gemaakt maar wordt er gewerkt met regesten. Midden 2015 werd een eerste mijlpaal bereikt en zijn alle registers voor de periode 1394-1450 geïndexeerd. Zij zijn voortaan doorzoekbaar op persoon-, plaats- en huisnamen.

Voor het opmaken van de gegevens wordt gebruik gemaakt van een basissjabloon in Excel en door het gebruik van scans kunnen de vrijwilligers ook van thuis uit werken. ‘Sommigen voegen in dat werk ook extra kolommen toe voor hun eigen onderzoek’, zegt Natalie De Bruyn, leeszaalmedewerkster van het Felixarchief. ‘Deze worden echter niet opgenomen in het verzamelbestand.’

Om de vrijwilligers de Middelnederlandse teksten te leren lezen gebruiken ze ook een andere strategie dan in Leuven. ‘We werken daarvoor samen met de lokale afdeling van Familiekunde Vlaanderen. Zij organiseren ongeveer twee keer per jaar een cursus oud schrift, zowel voor beginners als voor gevorderden.’

Momenteel zijn er een achttal vrijwilligers actief die elk jaar ook getrakteerd worden op een uitstap en een viertal vergaderingen per jaar. Tijdens die vergaderingen worden soms voordrachten gegeven door iemand die algemene conclusies trekt uit de verzamelde gegevens.

Wie interesse heeft om mee te werken kan overigens, na een korte paleografische test, nog altijd aansluiten. Neem daarvoor contact op met het FelixArchief.

Meer weten?

Neem een kijkje op www.felixarchief.be

Rob Bartholomees
Consulent Heemkunde Vlaanderen

Hoe archiveer ik websites?

De meeste organisaties hebben al een of meer websites versleten. Bij de overgang naar een nieuwe website stellen organisaties zich wel eens de vraag hoe ze de oude kunnen archiveren. Vaak bevat zo'n oude website interessante gegevens die niet meer relevant zijn voor de nieuwe, maar die wel een historische waarde hebben voor de organisatie. Wat is dan de eenvoudigste manier om die informatie te archiveren?

Nog niet zo heel lang geleden bestonden websites enkel uit statische html-pagina's.¹ Dit zijn eenvoudige tekstpagina's met een opmaak die de webbrowser kan omvormen tot een webpagina. Om deze websites te archiveren, volstond het om het mapje met de bestanden naar je eigen computer te kopiëren. Recente websites maken echter gebruik van een Content Management Systeem (CMS).² Dit is een databank waarin de website-informatie wordt beheerd en waarin webpagina's samengesteld worden op het ogenblik dat ze geopend worden. Dit maakt de website dynamisch, maar ook veel moeilijker om te archiveren.

In dit artikel bespreken we hoe zo'n (dynamische) website op een eenvoudige manier digitaal gearcheveerd kan worden. De website zal terug statisch gemaakt worden en offline opgeslagen worden in een vorm waarin ze op lange termijn bewaard kan worden. Net zoals bij e-mails is het digitale karakter bij websites een essentiële eigenschap die bewaard moet worden. Zonder digitale bewaring zou je de *look & feel* en de ervaring om door de website te surfen missen.³

Te ondernemen stappen

Analyseer je website

Maak eerst een analyse van je website. De keuze voor een archiveringsmethode is afhankelijk van het type, de inhoud en de elementen van je website.

Er bestaan grofweg drie types van websites: statische websites met vaste inhoud, dynamische websites waarbij de inhoud gehaald wordt uit het deep web en een tussenvorm van die twee.⁴ Statische

websites bestaan uit een aantal aan elkaar gekoppelde pagina's en zijn meestal in html opgemaakt. Er kunnen zich links met afbeeldingen of links naar andere websites in bevinden. Alle bestanden zijn in een hiërarchische mappenstructuur op de webserver gestockeerd. Een dynamische website is een website die samengesteld wordt op het moment dat ze geopend wordt. Hierbij hebben de pagina's zelf geen inhoud, maar worden ze opgevuld met inhoud die zich in een achterliggende databank bevindt, zoals bij een CMS. Door middel van cookies wordt specifieke gebruikersinformatie op de computer van de gebruiker bewaard waarmee de browser de inhoud van een webpagina kan aanpassen aan de persoonlijke voorkeuren van de gebruiker. De meeste websites zijn een tussenvorm van statisch en dynamisch.⁵

Bekijk daarnaast uit welke inhoud en elementen je website bestaat. Bevat je website veel links naar andere websites? Maakt je website gebruik van externe diensten, zoals kaarten van Google Maps, filmpjes op YouTube of foto's die op een online fotoservice staan? Ook geanimeerde of interactieve beelden en knoppen zorgen voor een extra uitdaging bij het archiveren. Deze elementen maken het archiveren van websites complex en zijn vaak moeilijk te bewaren. Bepaalde functionaliteiten kun je verliezen, zoals het afspelen van Flash-animaties⁶ of elementen waarvoor plug-ins⁷ geïnstalleerd moeten worden. Interactieve elementen kunnen in gearcheveerde websites niet meer werken, net zoals bestanden die van een andere website opgehaald worden.

Leg doelstellingen vast

Daarnaast is het belangrijk om een aantal duidelijke doelstellingen te formuleren alvorens een archiveringsmethode te kiezen. Het bepalen van een archiveringsmethode hangt namelijk samen met een aantal keuzes. Een eerste keuze betreft wat van de website vastgelegd moet worden bij archivering: de volledige website, inclusief de externe webpagina's waarnaar je website verwijst, of enkel het domein van je eigen website? Een tweede keuze betreft de frequentie waarmee de onderdelen gearcheveerd moeten worden.⁸

Het vastleggen van webpagina's houdt een aantal uitdagingen in die voortvloeien uit hun speciale karakter. Websites hebben een erg vluchtig karakter omdat ze regelmatig geactualiseerd en aangepast worden. Bovendien is de presentatie van een webpagina op het scherm afhankelijk van de interactie met de gebruiker (onder andere webbrowser, persoonlijke instellingen en voorkeuren). Webpagina's zijn tevens sterk met elkaar verweven: ze zijn aan elkaar gekoppeld, worden soms op meerdere servers gehost of halen informatie uit externe services of websites op.⁹

Je zal dus moeten bepalen wanneer je je website gaat archiveren en hoe je de te archiveren website afbakent. Ga je enkel de website capteren als hij offline gehaald wordt, jaarlijks, of bij iedere update? Wordt enkel de website van je eigen domein of ook alle pagina's waarnaar verwezen wordt gearchiveerd? Bij het archiveren van websites zal je moeten accepteren dat er steeds leemten zullen zijn.

Bewaar de essentiële kenmerken van je website

Door de vluchtigheid van het medium en de persoonlijke ervaring bij webpagina's is authenticiteit een moeilijk begrip bij het archiveren van websites. Toch kunnen een aantal essentiële eigenschappen gedefinieerd worden.¹⁰

- 1 **Context:** dit zijn gegevens die aanduiden wat de relatie van de website tot de archiefvormer is. Je kan dit onder meer bewaren door beschrijvende metadata over je website vast te leggen.¹¹
- 2 De **inhoud** waaruit je website bestaat: tekst, foto's, video's, kaarten, enzovoort. Sommige elementen, zoals informatie die van externe diensten opgehaald worden (bijvoorbeeld YouTube, Google Maps en Flickr), zijn moeilijk te archiveren. Documenteer daarom de externe diensten die je website gebruikt.
- 3 **Structuur:** dit geeft de relatie weer tussen de website en zijn onderdelen. De meeste websites hebben een sitemap die de structuur van de website toont.¹² Je kan deze eigenschap bewaren door de originele structuur van je website (de originele structuur van de webpagina's van je website op de webserver) te bewaren en de relaties tussen de verschillende webpagina's te behouden.

- 4 **Look & feel:** Bij een website is niet enkel de inhoud, structuur en context belangrijk, maar ook de *look & feel* is een essentiële component die bewaard moet worden. Documenteer daarom steeds de technische omgeving waarin je website gemaakt is: bijvoorbeeld de CMS-software die je gebruikt, de plug-ins die je website nodig heeft om bepaalde componenten weer te geven en de serverconfiguratie. Registreer ook de periode waarin je website online was. Dit geeft een beeld van de gebruikte html-versie, de software en de versies van browsers waarin de website getoond kan worden. Op basis van die informatie kan een reconstructie van de website gemaakt worden.
- 5 Websites kunnen ook **specifiek gedrag en functionaliteiten** hebben, zoals animaties, interactieve elementen en hyperlinks. Daarvoor registreer je ook de technische omgeving van je website. Functionaliteiten kun je verliezen bij het kiezen van een bepaalde archiveringsmethode.

Essentiële kenmerken worden bewaard zodat een getrouwe reconstructie van de website mogelijk is en de website binnen zijn context gearchiveerd wordt. Op de website van eDAVID kan je een document vinden met een lijst van alle metadata die bewaard dienen te worden.¹³ Sla dit document op als een gestructureerd tekstbestand (bijvoorbeeld als XML-, CSV- of Excel-bestand) en bewaar dit samen met de gearchiveerde website in het digitale archief. Hou ook alle bijkomende documentatie over je website bij. Dit kan van pas komen indien emulatie in de toekomst nodig zou zijn.¹⁴

Door te documenteren welke plug-ins de website gebruikt kun je de website met bijvoorbeeld emulatie reconstrueren en vermijd je dat bepaalde elementen niet meer geopend kunnen worden.

Archiveer een website steeds alvorens hem offline te halen en van de webserver te verwijderen. Dit geeft je de mogelijkheid om na het archiveren kwaliteitscontrole uit te voeren en te controleren of alle essentiële eigenschappen bewaard zijn.

Bewaar de website duurzaam

Voor de preservatie van websites gelden de algemene regels met betrekking tot duurzame bewaring.¹⁵ Zorg steeds dat je goede back-upprocedures gebruikt en dat je van je bestanden verschillende back-ups hebt die op verschillende (geografische) locaties bewaard worden. Bewaak de integriteit van je gearchiveerde website door checksums te gebruiken en de bestanden periodiek te controleren.¹⁶

Een uitdaging voor de langetermijnbewaring van websites is de grote hoeveelheid aan bestandsformaten die op websites geplaatst kunnen worden. Het is complex om deze te migreren naar duurzame bestandsformaten omdat de relatie tussen webpagina en bestand op deze manier verbroken kan worden. Onderzoek wijst echter uit dat websites hoofdzakelijk gestandaardiseerde formaten gebruiken, zoals html, jpeg, mp3, enzovoort, waardoor dit probleem te relativiseren valt. Een oplossing voor deze uitdaging is om websites te archiveren in het WARC-formaat. Dit is een open standaardformaat om verschillende digitale bronnen met metadata in één archiefbestand op te slaan. Het archiveren van websites in het WARC-formaat is echter complex en wordt in dit artikel niet behandeld.¹⁷

Archiveringsmethodes

In dit deel worden drie archiveringsmethodes besproken:

- 1 je website laten archiveren door een organisatie die dit als missie heeft;
- 2 zelf een offline kopie maken;
- 3 zelf een video van een surfessie maken.

Elke methode heeft haar gebreken. Je kunt daarom een aantal methodes combineren om ieder aspect van je website te bewaren.

Laat je website archiveren door een organisatie die dit als missie heeft

The Internet Archive heeft als doel om alle kennis van het web te verzamelen en te bewaren.¹⁸ De Wayback Machine.¹⁹ van The Internet Archive is de grootste externe (gratis) webarchiveringsdienst. Op deze manier werden al meer dan 40 miljard pagina's gearchiveerd. De meeste websites worden gearchiveerd zonder dit te melden. De Wayback Machine maakt op meerdere tijdstippen een momentopname van websites. Neem dus zeker eens een kijkje om te zien of er al opnames van jouw website gearchiveerd werden. Je kunt je website invoeren en de opdracht geven om die te archiveren als dit nog niet gebeurd is.

Het voordeel van deze methode is dat je website gearchiveerd wordt zonder dat je er zelf tijd of kennis voor nodig hebt. Een nadeel is dat je afhankelijk bent van een externe dienst en zelf geen controle hebt over wanneer de momentopnames gearchiveerd worden. Ook moet je steeds naar de Wayback Machine gaan om je gearchiveerde website te raadplegen en heb je de gearchiveerde website niet in eigen bezit.

Controleer of je website al gearchiveerd werd

1. Ga naar de website <https://archive.org/web/>
2. Typ de url van je website in de tekstbalk en klik op 'browse history'.

3. Je kunt zien dat de website van PACKED vzw al 93 keer werd gecaptureerd tussen 15 februari 2004 en 9 oktober 2016.

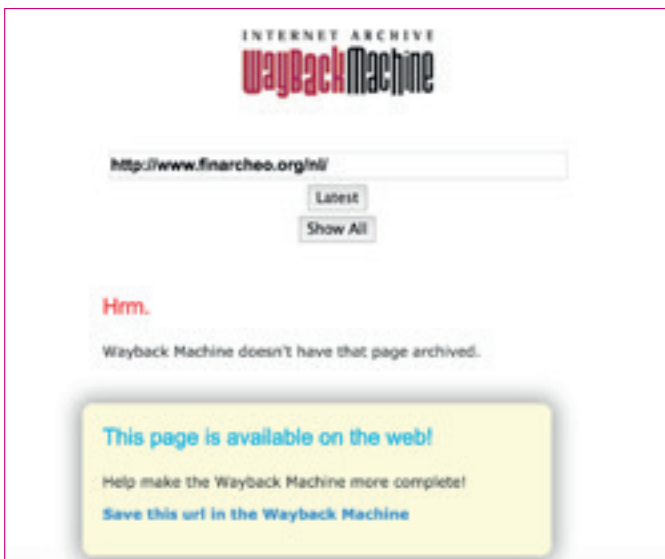

4. Door op een datum te klikken kom je op een oude versie van de gearchiveerde website. Dit is de website van PACKED vzw op 15 februari 2004.

Meld je website aan in Wayback Machine

1. Typ je website in de tekstbalk en klik op 'browse history'.
2. Je krijgt een bericht dat je website nog niet gearchiveerd werd. Klik op 'Save this url in the Wayback Machine'.

3. Je website wordt gearchiveerd.

4. Je website is gearchiveerd. Je krijgt een url naar de gearchiveerde versie van je website.

Maak een offline kopie

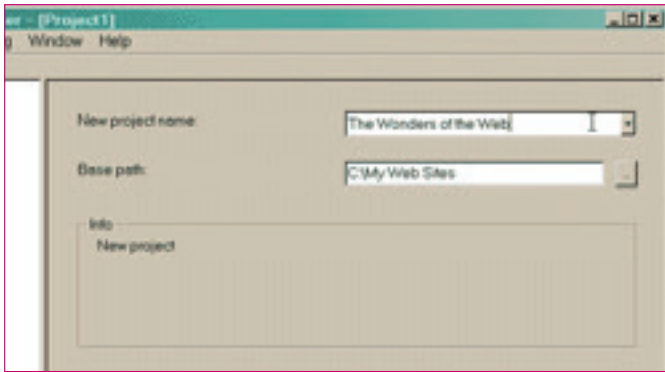
Dit is de meest toegepaste vorm van websitearchivering. Een *crawler* of offline browser maakt een snapshot van je website en slaat alle bestanden op als een html-bestand. Dit is mogelijk doordat de crawler zich als een browser voordoet die iedere pagina van de website bezoekt. In een browser wordt iedere webpagina als een html-pagina weergegeven, en daarom wordt iedere pagina als een html-bestand opgeslagen. Absolute padaanduidingen worden hierbij omgezet naar relatieve padaanduidingen, zodat de website offline geopend kan worden zoals de oorspronkelijke website.²⁰

Deze methode kun je toepassen wanneer je alle pagina's en bestanden waaruit je website bestaat, wil bewaren. Het houdt de oorspronkelijke structuur van je website relatief intact en maakt het mogelijk om je website offline te openen en erin te navigeren zoals bij de oorspronkelijke website. Er bestaan eenvoudige tools om een snapshot van je website te maken.

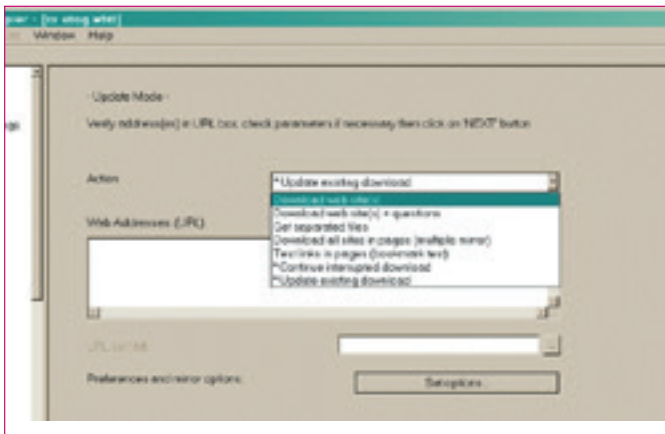
Hou er rekening mee dat crawlers beperkingen hebben. Dynamische webpagina's waarbij de inhoud gevormd wordt op basis van gegevens die een gebruiker invoert, kunnen niet gearchiveerd worden, net zoals informatie die via een paswoord beveiligd is, bepaalde interactieve elementen en informatie van externe diensten. Ook websites met animaties die een plug-in vereisen om af te spelen, zoals Flash-toepassingen, zullen niet goed gearchiveerd worden.²¹

Een eenvoudige crawler met grafische gebruikersinterface is HTTrack.²²

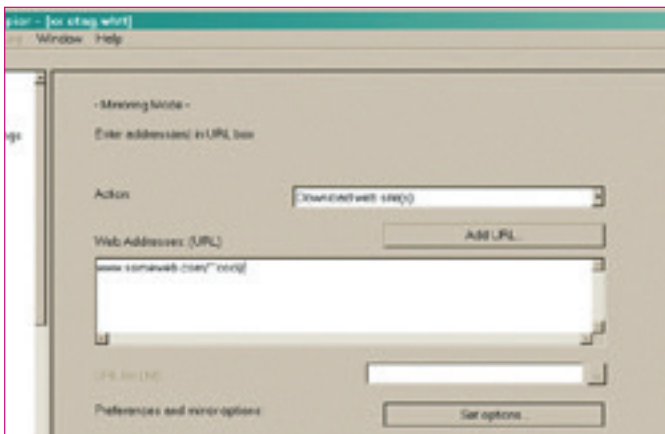
1. Installeer het programma door geef een naam aan het webarchief en kies waar je de gearchiiveerde website wil opslaan. Klik vervolgens op 'Next'.

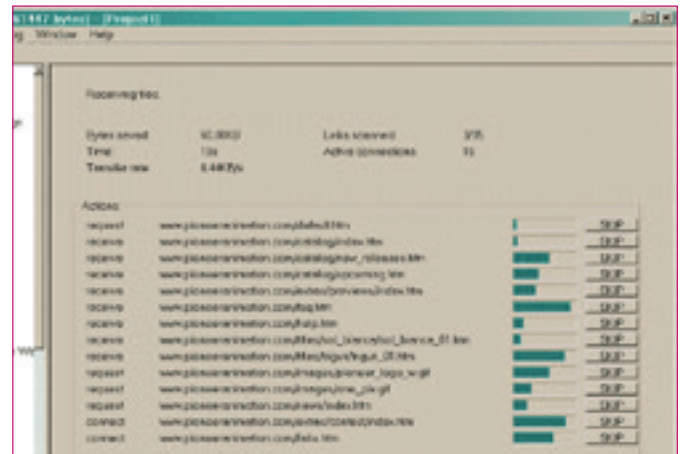
2. Selecteer een actie. Kies voor 'Download web site(s)'

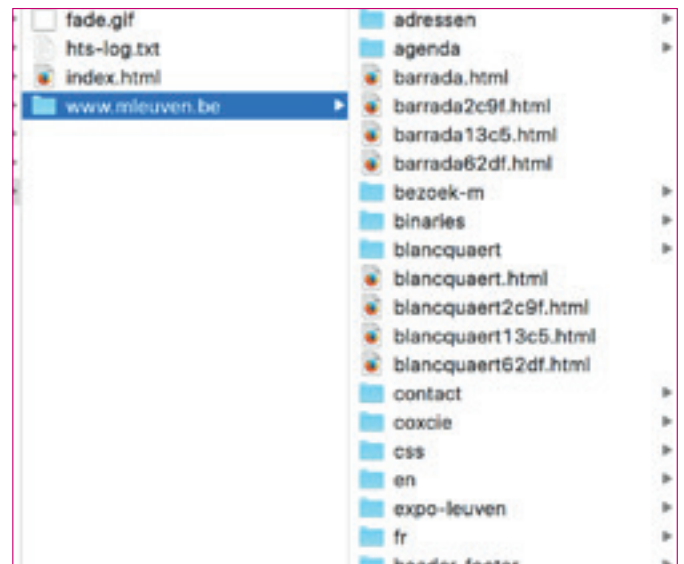
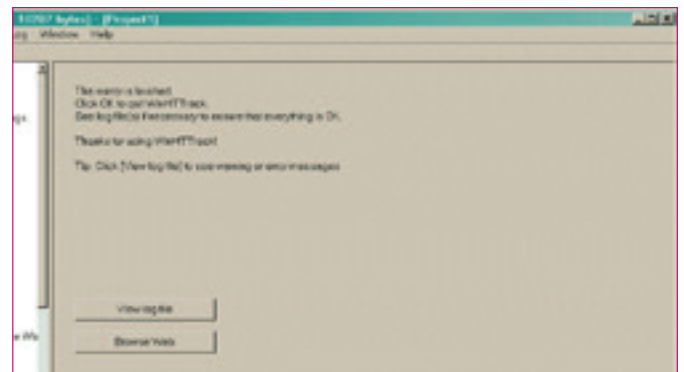
3. Vul de url van je website in. Je kunt meerdere url's downloaden. Kies in dat geval voor 'Add URL' en vul de extra url in. Klik vervolgens op 'Next'.

4. Klik op 'Finish'
5. De crawler is bezig met het downloaden van je website. Laat het venster open zolang deze bezig is.

6. De crawler is klaar.

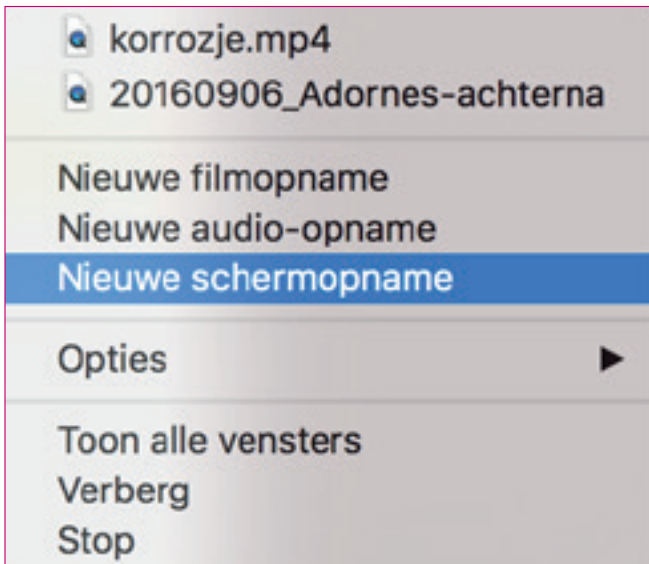

Maak een video van een surfessie

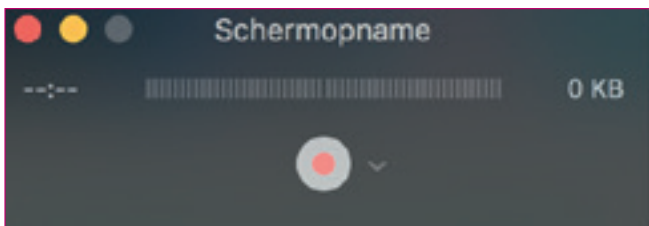
Wanneer je een beeld van een website wil archiveren, maar niet alle pagina's en bestanden wil bewaren, kun je een video maken van een surfessie op je website. Je kunt dit ook als aanvullende methode gebruiken als de website veel animaties of interactieve elementen bevat of wanneer ze gebruik maakt van externe diensten die moeilijk te capteren zijn.

In dit voorbeeld gebruiken we QuickTime.²³ Als je in een zoekmachine 'screencast' opzoekt, vind je andere software die je kunt gebruiken.

1. Ga naar de website die je wil archiveren.
2. Kies in Quicktime voor 'Nieuwe schermopname'.

3. Een venster verschijnt. Klik op de rode opnameknop om de opname te starten.

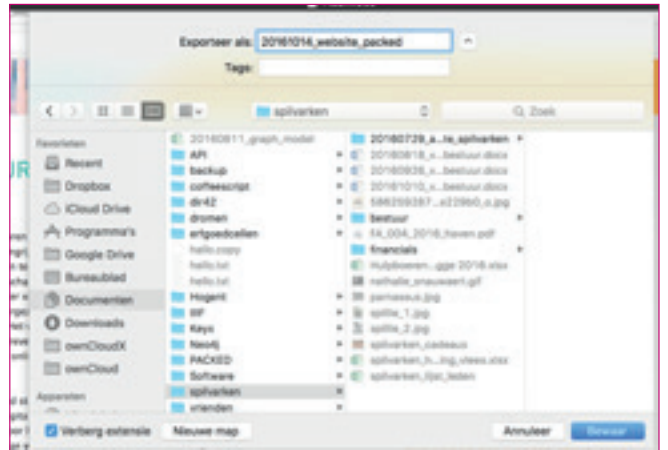
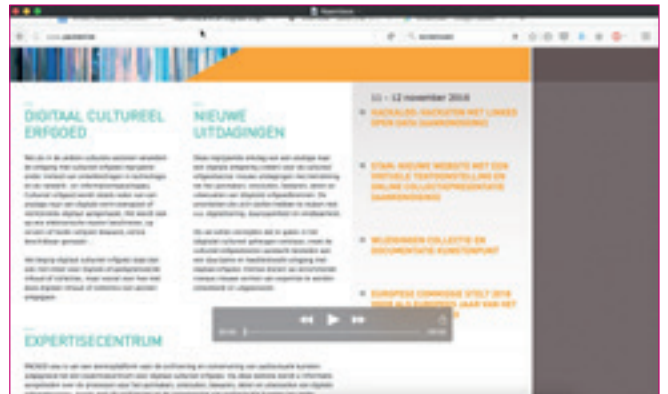
4. Klik om het volledige scherm op te nemen, of sleep het venster over het scherm om slechts een deel van je computerscherm op te nemen.

5. Het venster werd rond de browser gesleept. Klik op 'Start opname'.

6. De opname is bezig. Surf doorheen de website. Als je klaar bent, klik je op de stopknop die in de menubalk staat.
7. Je kunt nu de video bekijken. Klik op 'Bewaar' om de video op te slaan.

Nastasia Vanderperren met de medewerking van Joris Janssens PACKED vzw

Eindnoten

1. Html is een standaard opmaaktaal voor webpagina's. Zie: https://nl.wikipedia.org/wiki/HyperText_Markup_Language.
2. Een Content Management Systeem is een applicatie die pagina's, afbeeldingen en andere bestanden beheert die samen een website vormen. Voorbeelden van CMS-systemen zijn Wordpress, Drupal en Joomla.
3. F. Boudrez, Archiveren van websites: een kwestie van waardering en 'capture', 5. Zie: http://www.edavid.be/docs/archiveren_websites.pdf.
4. Het deep web is het deel van het web dat niet toegankelijk is voor zoekmachines, zoals databanken die afgeschermd worden door middel van wachtwoorden. De databank achter een CMS-systeem is een onderdeel van het deep web. Zie: https://nl.wikipedia.org/wiki/Deep_web.
5. Boudrez, Archiveren van websites: een kwestie van waardering en 'capture', 7.
6. Flashsoftware van Adobe wordt onder meer gebruikt om animaties, webvideo's en webapplicaties te maken en websites aantekleden. Je hebt een Flash Player plug-in nodig op je webbrowser om deze bestanden af te spelen. Zie: https://nl.wikipedia.org/wiki/Adobe_Flash.
7. Een plug-in of invoegtoepassing is een uitbreiding van een computerprogramma. In een webbrowser wordt het gebruikt om speciale informatie op een website te kunnen laten zien, zoals flash-animaties.
8. Boudrez, Ibid., 5.
9. Boudrez, Ibid., 7.
10. Boudrez, Archiveren van websites: een kwestie van waardering en 'capture', 7.
11. Beschrijvende metadata zijn metadata die de intellectuele inhoud van een document weergeven. Hieronder vallen aspecten zoals bijvoorbeeld titel, auteur, datum van creatie, keywords en korte inhoud.
12. Een sitemap, soms siteplan, is een pagina of document waarin links naar alle pagina's van een website staan. Dit is een handig hulpmiddel voor bezoekers en zoekmachines om bepaalde pagina's te vinden op een site. Zie: <https://nl.wikipedia.org/wiki/Sitemap>.
13. Het document kan je hier downloaden: http://www.edavid.be/zelf_aan_de_slag/schema/websiteinfo.xls.
14. Emulatie is een duurzaamheidsstrategie gericht op het weergeven van digitale bronnen zoals ze oorspronkelijk zijn vervaardigd en gebruikt. Door emulatietechnieken toe te passen wordt het mogelijk het gedrag van een verouderde computer na te bootsen op een andere (nieuwere) computer. Op deze manier kunnen bestanden en software die niet meer in gebruik zijn en afspeelbaar zijn op recente computers toch geopend worden.
15. Zie <http://www.projecttracks.be/nl/tools/detail/bewaring-van-je-digitaal-archief> voor tips over het duurzaam bewaren van je digitale archief.
16. Zie het artikel 'Checksums?! Een instrument voor betrouwbare digitale langetermijnbewaring' in Bladwijzer, nr. 15 (december 2015).
17. M. Pennock, Web-archiving, p. 15-16.
Zie: http://www.dpconline.org/component/docman/doc_download/865-dpctw13-01.pdf.
18. <https://archive.org/>.
19. <https://archive.org/web/>
20. Een absoluut pad is een volwaardige verwijzing naar een bestandslocatie en is het volledige adres van de locatie van een bestand, zoals 'http://www.heemkunde-vlaanderen.be/contact/'. Een relatief pad gaat uit van de locatie waar een gebruiker of applicatie zich bevindt. Met een relatief pad kun je verwijzen naar een bestand in een hoger of lager gelegen map zonder het volledige pad te hoeven herhalen. Als je je als gebruiker in de map 'http://www.heemkunde-vlaanderen.be' bevindt, dan volstaat in html een relatieve link naar 'contact' om op het volledige adres 'http://www.heemkunde-vlaanderen.be/contact/' terecht te komen.
21. M. Pennock, Web-archiving, p.11.
22. Zie <http://www.httrack.com/>, beschikbaar voor Windows, Mac en Linux. Een andere veelgebruikte web-crawler, die ontwikkeld werd door The Internet Archive en een aantal nationale bibliotheken, is Heritrix. Deze kan websites opslaan in het WARC-formaat.
23. https://support.apple.com/kb/DL837?locale=nl_BE.

Handleiding 'De hand aan de ploeg'

Agrarische erfgoedcollecties registreren, waarderen en herbestemmen

Vlaanderen evolueerde de afgelopen 150 jaar van een overwegend rurale maatschappij naar een sterk verstedelijkte samenleving, waarin de klemtoon ligt op industrie en diensten. Ook de landbouwsector kende een ver doorgedreven mechanisering. Die evolutie liet heel wat ruraal erfgoed na: van boeken, archieven, documentatie en foto's tot landbouwmateriaal, keukengerief en ambachtelijk alaam. Ook tradities en gebruiken uit de landbouw zijn vormen van agrarisch erfgoed.

In Vlaanderen en Brussel vertellen talrijke grote en kleine collecties het verhaal van het platteland, en dat van de boer in het bijzonder. Dit agrarisch erfgoed, de bijbehorende (vak)kennis en de verhalen zijn waardevol. We moeten ze bewaren en doorgeven aan jongere generaties. Ze maken een wezenlijk

deel uit van onze geschiedenis.

West-Vlaanderen staat bekend als een agrarische provincie. Ondanks de industrialisering is de landbouw in deze provincie nog steeds heel zichtbaar aanwezig in regio's als de Westhoek, Midden-West-Vlaanderen en het Brugse Ommeland. Het agrarisch erfgoed behoort dan ook tot het DNA van West-Vlaanderen, zoals het maritiem erfgoed aan de kust, het vlaserfgoed in het zuiden en het oorlogserfgoed in de Westhoek.

In West-Vlaanderen zijn dan ook de meeste en misschien ook wel de meest representatieve roerende agrarische erfgoedcollecties bewaard. Het agrarische verleden (en heden) maakt immers nog steeds deel uit van de West-Vlaamse identiteit. Het verwijst naar de roots, de wortels van de meeste West-Vlamingen van vandaag. Van de bijvoorbeeld 57 publiek toegankelijke collecties in Vlaanderen die in hoofdzaak gericht zijn op de agrarische werktuigen en machines (de 'landbouwcollecties'), zijn er 18 ofwel meer dan 30 procent op West-Vlaams grondgebied gevestigd. Voor de publiek toegankelijke collecties die hoofdzakelijk rond het thema voeding (rurale huishoudens, productie, ambachten) verzamelen, is de verhouding iets lager: in totaal 51 collecties waarvan er zich 13 ofwel 25 procent in de kustprovincie bevinden. Er zijn in West-Vlaanderen ook een tiental zogeheten tractorenclubs (meer dan in eender welke andere provincie) actief die vanuit een eerder motorteknische invalshoek ook het agrarisch erfgoed in het algemeen een warm hart toedragen. Samen met musea, heemkundige kringen, erfgoedcellen en Landelijke Gilden vormen zij een erfgoedgemeenschap: een groep mensen die begaan zijn met de instandhouding van het agrarisch erfgoed.

De Provincie West-Vlaanderen nam de afgelopen jaren al diverse losse initiatieven om deze erfgoed-schat niet verloren te laten gaan, maar in het kader van haar regierol op het vlak van het depotbeleid,

stak ze recent een tandje bij. In 2013 sloot de Provincie West-Vlaanderen een samenwerkingsovereenkomst af voor drie jaar (2014-2016) met het Centrum voor Agrarische Geschiedenis vzw (CAG) voor het project ‘Agrarische erfgoedcollecties in West-Vlaanderen’, met als doel om de agrarische erfgoedcollecties in West-Vlaanderen in kaart te brengen en te waarderen. Op die manier wil de provinciale dienst Cultuur samen met het CAG de basis leggen voor het toekomstig beheer van deze collecties, dat de voorbije jaren onder hoge druk kwam te staan.

Want hoewel het agrarisch erfgoed een enorm (cultureel, maatschappelijk, economisch en toeristisch) potentieel in zich draagt, sloten het voorbije decennium talrijke landbouwmusea hun deuren: het Museum 1000 Stoomwielen Wingene, het Landbouwmuseum Torhout, het Landbouwmuseum Heuvelland, het Landbouwmuseum Leiedal (Bissegem) en ook het Provinciaal Museum Bulskampveld Beernem, dat onder impuls van gouverneur Van Ourtryve d’Ydewalle werd opgericht in 1982.

Deze musea hadden de eerste decennia van hun bestaan een relatief succes, maar kampten met een tanende publieke belangstelling en een imago-probleem, vooral door de weinig dynamische presentatie. Vaak gaat het bovendien om omvangrijke collecties met grote, moeilijk te herbergen objecten. Het vraagt veel onderhoud, kennis van zaken en ruimte om de objecten tot hun recht te laten komen. Daarnaast is er bij het grote publiek, en zeker bij de jonge generaties, ook sprake van een zekere vervreemding tegenover het agrarische en rurale verleden. Was tot één of twee generaties geleden ‘iedereen’ wel betrokken bij het boerderij- en plattelandleven, dan is dat vandaag de dag veel minder het geval. Het dagelijks leven op het platteland kan wellicht nog wel de gemiddelde in erfgoed geïnteresseerde bezoeker boeien, maar de techniciteit van heel wat aspecten ligt steeds verder af van wat als boeiend of interessant wordt ervaren. Tot slot is het niet nodig en ook niet mogelijk om alles te bewaren. Goed onderbouwde en ingrijpende keuzes dringen zich op.

De uitdagingen zijn dus groot om het (roerend) agrarisch erfgoed zijn verdiende plaats te geven/laten behouden in het bredere erfgoedlandschap. Om dit te verwezenlijken is in de eerste plaats een inhoudelijke ondersteuning vereist die het funda-

ment legt voor verdere initiatieven. Vanuit erfgoedstandpunt betekent dit terugvallen op de basis: wat is er aanwezig in de collecties, wat is de toestand van de stukken, welke contextinformatie is er beschikbaar?

Belangrijk daarbij is om door te dringen tot op het niveau van het object. Inventarisatie en registratie betekenen kennisopbouw van de eigen collectie, maar ook voor het agrarisch erfgoed in het algemeen. Nu zoveel landbouwcollecties versnipperd dreigen te raken en de kennis in verband met de gebruikscontext en de technieken heel snel verdwijnt, was het hoog tijd om een overzicht te maken en om die informatie vast te leggen voor het nageslacht. Het project ‘Agrarische erfgoedcollecties in West-Vlaanderen’ focuste op de basisregistratie van vijf representatieve en complementaire collecties: het Landbouwmuseum Leiedal (Bissegem), het Landbouwmuseum Heuvelland, het Openluchtmuseum Bachten de Kupe (Izenberge), de provinciale landbouwcollectie Bulskampveld (Beernem) en de landbouwcollectie van de Stad Waregem. De informatie is opgenomen in de provinciale erfgoed-databank en een selectie is publiek toegankelijk via www.hetvirtueleland.be en www.erfgoedinzicht.be, als een staalkaart van het roerend agrarisch erfgoed in (West-)Vlaanderen. De registratie maakte een vergelijkend onderzoek mogelijk en vormde de start van een traject van waardering, selectie en herbesteding.

De aanpak kan als voorbeeld dienen voor andere collectiebeheerders – zowel professioneel als vrijwillig – en hen ondersteunen bij het beheer van hun collectie. De resultaten van het project laten ook toe om bij het toekomstig verzamelen strenger aan de deur te selecteren.

Op 1 december 2016 presenteerden de Provincie West-Vlaanderen en het CAG *De hand aan de ploeg. Handleiding voor het registreren, waarderen en herbesteden van agrarische erfgoedcollecties* op een studiedag in het Vlaams Huis van de Voeding te Roeselare. De hele dag werden de ervaringen uit het project gedeeld met andere collectiebeheerders, organisaties of particulieren die agrarische collecties beheren of in hun hart dragen.

Stap voor stap en aan de hand van praktijkvoorbeelden uit heel Vlaanderen stelt de handleiding een methodiek voor om roerend agrarisch erfgoed te registreren, te waarderen en indien nodig te herbesteden. Het gebruik van de handleiding helpt collectiebeheerders onder meer om inzicht in hun

eigen collectie te verwerven, om hiaten en dubbels in hun collectie of in vergelijking met andere collecties te ontdekken en dus om doordacht te ver- of ontzamen, om schade aan landbouwerfgoed te herkennen en vermijden en om hun collectie toegankelijk te maken. De ontwikkelde methodiek is ook toepasbaar voor andere types van erfgoed zoals bijvoorbeeld ambachtelijk erfgoed (klompenmaker, tonnenmaker, smid...).

De handleiding bestaat uit 3 delen:

1. Deel 1 geeft duiding en achtergrond: het registreren, waarden en herbestemmen van agrarisch erfgoed, wat is dat?
2. In deel 2 staat de concrete aanpak centraal. Aan de hand van illustraties en praktijkvoorbeelden wordt de methode stap voor stap voorgesteld.
3. Deel 3 brengt een ABC van het agrarisch erfgoed. In een 'van A tot Z' worden 26 objecten gepresenteerd uit het ruime agrarisch erfgoedveld. De tekstjes dienen als voorbeeldbeschrijvingen. Zo wordt aangegeven hoe een bepaald object bij voorkeur geregistreerd wordt. Voor de registratie, beschrijving en waardering van voorwerpen in verband met ambachten en voeding geldt in veel gevallen dezelfde werkwijze.

Ter illustratie volgt hier de voorbeeldbeschrijving van een ploeg.

Met afbeelding BKV0455_01 Keerploeg
BKV0455_05 Detail ploegzool

PLOEG

Getrokken, eenscharige rondgaande ploeg

Korte beschrijving

Een ploeg is een onmisbaar tuig op elk landbouwbedrijf. Ploegen worden vooral ingezet om grond te keren of gedeeltelijk te verpulveren. Ze bestaan in verschillende maten en modellen, afhankelijk van het soort werk en het type grond. Er zijn ook rooi- en aanaardploegen die de vorm van een ploeg hebben, maar de grond niet keren. Twee veel voorkomende types zijn de rondgaande ploeg en de wentelploeg. Een rondgaande ploeg beschikt over een ploegboom met een koutermes om verticaal te snijden, een schaar om horizontaal te snijden en een rister om de grond om te leggen. De voet-, rad- en karploeg zijn varianten van rondgaande ploegen. Voor het diepere ploegwerk was er de wentelploeg. Heel typisch is de spiegeling van de werkende lichamen van de ploeg. Aan het eind van een voor draaide de boer paard en ploeg in tegenovergestelde richting terwijl de lichamen werden gekanteld.

Fysieke beschrijving

Rondgaande ploeg: rechte ploegboom met trekbeugel vooraan, in de hoogte verstelbare voet, in de hoogte verstelbaar koutermes, rechtskerende schaar en rister. Achteraan enkele staart.

Te meten onderdelen

Trekregelaar: breedte:

Ploegboom, ploegzool: lengte

Koutermes, schaar: lengte, breedte

Rister: maximale lengte

Werkhoogte: afstand van de grond tot onderkant handvat aan de staart

Maximale afmetingen: lengte x breedte x hoogte

De handleiding is verkrijgbaar op de dienst Cultuur van de Provincie West-Vlaanderen en kan samen met het eindrapport van het project in pdf-formaat gedownload worden van de provinciale website (www.west-vlaanderen.be).

Brecht Demasure (projectmedewerker, CAG)
brecht.demasure@cagnet.be - 016 37 41 96

Livia Snauwaert (depotconsulent registratie, Provincie West-Vlaanderen)

livia.snauwaert@west-vlaanderen.be - 050 40 34 18

Registratie en waardering van de ambachtelijke deelcollecties in Bulskampveld

Het MOT (Museum voor de Oudere Technieken) in Grimbergen begeleidde in 2015-2016 de Provincie West-Vlaanderen bij de registratie van de ambachtelijke deelcollectie in Bulskampveld. De expertise van het MOT werd gevraagd voor de wetenschappelijke identificatie van de uitgebreide collectie handwerktuigen, die nog niet grondig geregistreerd was en voor het publiek grotendeels ontoegankelijk was. Ieder object werd door de provinciale collectieregistrator gefotografeerd, opgemeten en ingevoerd. Op basis van dat voorbereidende werk zorgde het MOT voor de identificatie, de beschrijving, de waardering en de bekendmaking ervan op www.erfgoedinzicht.be.

Tijdens dit project werden er circa 6.800 voorwerpen volledig geregistreerd, wat ongeveer vier vijfde is van de hele collectie. Van elk voorwerp werd de vorm, functie en gebruik uitvoerig beschreven. Deze objecten horen bij 55 verschillende beroepen, wat illustreert hoe gevarieerd en omvangrijk de collectie handwerktuigen en technische uitrusting is. Op basis van de uitrusting per beroep werd een wetenschappelijke waardering opgemaakt op deelcollectieniveau, volgens diverse criteria zoals

fysieke toestand, inhoudelijke meerwaarde en belevingswaarde. Daarnaast is er nu gedetailleerde informatie met het oog op het toekomstig beheer van de collectie beschikbaar.

Algemeen genomen verkeert deze technische deelcollectie in goede staat en is ze volledig; naast de handwerktuigen zijn ook de meettuigen, spanstuigen, meubels en machines vertegenwoordigd. Bijzonder het vermelden waard zijn de deelcollecties lattenkliever, gareelmaker, (hoef)smid, pompboorder en wagenmakerij. De omvangrijke en volledige uitrusting van lokale wagenmakers illustreert het regionale belang van de vervaardiging van karren en wagens. Een representatieve selectie van circa 1.250 voorwerpen met foto's en beschrijving is nu online raadpleegbaar voor het grote publiek op www.erfgoedinzicht.be.

Meer informatie over het project is te lezen in het eindrapport, beschikbaar op de websites van Provincie West-Vlaanderen en het MOT.

Joris Spolspoel (projectmedewerker) info@mot.be
02 270 81 11

Ben je zelf op zoek naar de naam en functie van een onbekend handwerktuig? Dan kan je dit opzoeken op ID-DOC, het online hulpmiddel voor de identificatie van handwerktuigen op www.mot.be.

Trage Wegen 2016

Dag van de Trage Weg in Steenokkerzeel

Voor Dag van de Trage Weg 2016 organiseerden de gemeente Steenokkerzeel, Heemkring Ter Ham en wandelclub Houtheimstappers samen een ontspannende erfgoedwandeling. 130 mensen gingen met een gids op pad langs trage wegen. Ze genoten er van de rust en het landschap én leerden onderweg bij over historische gebouwen, vergeten dorpsgezichten en oude gebruiken. Met een grote wandeling van tien kilometer en een kleinere, buggyvriendelijke lus van vijf kilometer was er bovendien voor elk wat wils.

De erfgoedwandeling was een succes dankzij de nauwe samenwerking tussen de verschillende organisaties. De wandelclub stippelde de wandeling uit en de heemkring dook in haar archief voor oude foto's en postkaarten die onderweg werden getoond. Het gemeentebestuur vlooidde de functie en ouderdom van enkele trage wegen uit en verzamelde info over speciale kruiwagens waarmee landbouwers vroeger hun koopwaren naar de dichtstbijzijnde markt brachten. Leuk was ook dat de gids er uittreksels van oude kaarten bij haalde. Zo wisten we dat een trage weg in het veld ook vroeger al door landbouwgebied liep.

Eens je begint te graven in het verleden van trage wegen en het omliggende landschap bots je op heel wat interessante weetjes. Het gevaar is dat je de wandeling overlaadt met te veel informatie. Waak erover dat het leuk en licht blijft en las niet al te veel vertelstops in om de 'drive' in de wandeling te houden.

Zin om ook een erfgoedactiviteit langs trage wegen op poten te zetten? Tip: plan ze op 14 of 15 oktober 2017 in het kader van Dag van de Trage Weg. Wie zijn activiteit

registreert op www.dagvandetrageweg.be, ontvangt gratis promotiemateriaal en surft mee op de golf van deze nationale campagne.

Helena De Taeye
Gemeentebestuur Steenokkerzeel

Noeste arbeid in Zwalm op Dag van de Trage Weg

Trage wegen vertellen heel wat over de eigenheid van een dorp of een streek. Denk maar aan de anekdotes en legendes over vroegere smokkelwegen, jaagpaden en treinbeddingen. Helaas zijn er de afgelopen jaren vele trage wegen verdwenen. En ook vandaag worden ze nog bedreigd door bij voorbeeld de aanleg van nieuwe verkavelingen of gebrekkig onderhoud.

Tragewegenwerkgroep Zwalm zet zich in samenwerking met Pasar, Natuurpunt, FOS Scouting, de heemkundige kring en de gemeente Zwalm, al jaren in voor het behoud en de toekomst van trage wegen in eigen streek. Traditiegetrouw sluiten ze hun werkjaar feestelijk af tijdens Dag van de Trage Weg (www.dagvandetrageweg.be). Met een wandeling én door actief de handen uit de mouwen te steken op het terrein.

De terreinwerken vinden plaats op zaterdag. Overgroeide en in onbruik geraakte paden leven op door ze te snoeien en maaien, ze af te bakken met paaltjes of door trapjes te maken op steile

hellingen. Noeste arbeid dus, maar vele handen maken het werk licht. Zo zorgt de gemeente voor materiaal en nemen ze elk gerealiseerd wegje nadien keurig op in het onderhoudsplan. Ook de Scouts zijn heel enthousiast en maken er hun weekendactiviteit van. Terwijl de oudsten de bramen en netels te lijf gaan met de knijptang, verzamelen de welpen het groenafval in containers, waarin dan meestal een ware grasoorlog uitbreekt! De werkgroep zorgt voor een lekkere kop soep en ander lekkers dat lijf en leden sterkt.

Op zondag worden de opgewaardeerde wegjes ingewandeld door het grote publiek. Dit onder andere in samenwerking met Pasar, Natuurpunt en Heemkundekring Zwalm. Pasar hangt de activiteiten aan de grote klok, de heemkundige kring vertelt meer over de geschiedenis van de wegen en gebouwen. De wandeling maakt telkens heel wat herinneringen los bij de omwonenden. Bij de laatste editie vertelde de facteur van Heuvelgem met heimwee over zijn kindertijd toen hij per fiets over voetweg²⁹ van de Marlboroughstraat naar de Gentsebaan reed om zijn bus te halen.

De eigenaar van een stukje voetweg²⁵ vertelde hoe hij te voet tot aan de kerk van St Blasius Boekel kon stappen zonder auto's tegen te komen. Nog iemand anders vertelde dat de boeren verwezen naar 'de lange planke' wanneer ze de hoogvlakte tussen Zwalm en Elst bedoelden. Dus Voetweg 29, adieu, je heet voor Zwalm nu definitief de Lange Planke.

De activiteiten in Zwalm tonen aan hoezeer je door samenwerking jong en oud kan betrekken bij heemkunde. Ga op zoek naar de trage wegen die ook vandaag nog kunnen dienen: als speelplek, om een luchtje te scheppen, voor veilig school- en werkverkeer, enzovoort en ondernem concrete actie op het terrein. Het is een originele manier om een flinke bijdrage te leveren aan de bewaring van ons erfgoed voor de toekomst én om het onder de aandacht te brengen bij je dorp- of stadsgenoten.

Zin om actie te ondernemen voor de trage wegen in je buurt maar weet je niet waar ze liggen? Op www.openstreetmap.org vind je een inventaris van de bestaande trage wegen. De trage

wegen die je vandaag niet meer ziet maar ooit aanwezig waren, vind je – voor zover geïnventariseerd – terug op <http://geo.vlaamsbrabant.be/TrageWegen/>.

Nog vragen? Contacteer www.tragewegen.be.

Buurtpark 'Heerlyckheid van Roost' brengt in Haacht de geschiedenis terug tot leven

Dat hard werken, jarenlang voorbereiden en in stilte verder dromen ook werkelijk mooie vruchten kunnen afwerpen werd op zondag 11 september in Haacht bewezen. Dan opende, tijdens Open Monumentendag, het buurtpark 'Heerlyckheid van Roost'. Met een heus middeleeuws volksfeest werd de vroegere kasteelsite blijvend open gesteld voor het publiek.

Drie organisaties sloegen hiervoor de handen in elkaar. De Vlaamse Landmaatschappij en Natuurpunt werkten al enkele jaren samen aan de landinrichting van het gebied rond de Haachtse Antitankgracht. De gracht werd geruimd, nieuwe wandelpaden aangelegd en een bunker uit de Tweede Wereldoorlog werd ingericht. Het sluitstuk van dit geheel vormde de herinrichting van de Site van Roost.

Deze site heeft in de geschiedenis van Haacht een grote rol gespeeld. Het is dus niet verwonderlijk dat ook de Haachtse Geschied- en Oudheidkundige Kring er veel interesse in had.

De geschiedenis van het kasteel van Roost

Een korte geschiedenis van de site leert ons het volgende: op de grens van Haacht en Keerbergen, langs de Dijle, woonde in 1233 ridder Walter van Roost, afkomstig van Rijmenam. Hij woonde er in een curtis, vermoedelijk geen motte maar wel een moated site, een hoeve met walgracht. De heerlijkheid Roost, op 300 meter van de gerestaureerde Oude Hansbrug, was een

van de drie zelfstandige enclaves binnen Haacht.

In de late middeleeuwen ontstond er dan op dezelfde plaats een vestingmuur met poortdonjon en gracht rondom. In de donjon werd ook gewoond. Tijdens een tweede bouwphase werd in de ruimte binnen de ringmuur een aantal residentiële gebouwen opgetrokken.

In 1489 wordt het kasteel gedeeltelijk verwoest tijdens de

Vlaamse opstand tegen Maximiliaan van Oostenrijk en in 1622 moet het kasteel zware kanonaanvallen weerstaan van de Hollandse troepen onder leiding van Hendrik van Oranje.

Voor het kasteel volgt een periode van zware herstellingen. Het eenvoudig typekasteel kent een geleidelijke inbreiding binnen de vestingmuur tot een meer complex en typisch 'compact zaaltorenkasteel' waarbij andere en nieuwe gebouwen op de binnenkoer het comfort van de bewoners verbeteren. Na 1506 volgt nog een bouwphase, met name de bouw van verstevigingsmuren aan de binnenzijde van de donjon. Het kasteel werd omgeven door een brede slotgracht en was toegankelijk via een wegneembare houten brug. Tegenover de donjon stond het neerhof, bestaande uit woonhuis, schuur en stal.

In de eerste helft van de 19de eeuw wordt het kasteel afgebroken, het neerhof brandde af in 1833. Op de kaart van Vandermaelen wordt het complex nog afgebeeld met de vermelding 'ruïne'. Op een door het kadaster in 1847 gepubliceerd plan wordt slechts een gebouwtje afgebeeld, op de kaart van Popp alleen nog de buitenste slotgracht. De slotgracht is ook het enige element waarvan na de opgravingen van 1982-1983 nog fragmenten zijn zichtbaar gebleven, met name de noordwestelijke en oostelijke zijden. De noordwestelijke gracht werd bovendien uitgegraven en verbreed tot een langwerpige, 20 m brede vijver.

In de regio Aarschot-Leuven-Mechelen is dit het enige kasteel dat in de afgelopen 35 jaar tweemaal diepgaand archeologisch onderzocht werd. De eerste campagne liep in 1982-83 op initiatief van de stichter en eerste voorzitter van Hagok, Dr. Jo Vandesande en de volgende in 2014 in opdracht van De Vlaamse Landmaatschappij (VLM).

Een nieuw herrezen kasteel

Op de plaats waar de vroeger donjon stond, rijst sinds kort een houten (speel)donjon op. Compleet met houten brug en klimparcours voor de kinderen is hij opnieuw klaar om de tand des tijds te doorstaan. De Vlaamse Landmaatschappij richtte de site in met leuke spelelementen en de contour van het kasteel werd bovengronds aangegeven met een podium. Het buurtpark krijgt voorts een boomgaard met oude fruitrassen, een grote picknicktafel, een speeltoren, wilgenhutten en een bloemenweide.

Meefeesten in middeleeuwse stijl

Geen betere manier om de middeleeuwen weer even terug tot leven te brengen dan een groot volksfeest, dacht men in Haacht. Een middeleeuws opdrachtenparcours bracht kinderen (en ouderen) langs allerlei standen waar men kon kennismaken met het middeleeuwse leven, ambachten en lekker eten en drinken. In de schildknapenschool leerde jong en oud hoe zwaar een maliënkolder woog, hoe scherp een middeleeuws zwaard was en hoe slecht men door een middeleeuwse helm kan kijken.

Het geheel werd opgeluisterd door een bruidstoet en op het einde van de dag werd de vroegere burgemeester van Haacht met de paraplu tot ridder geslagen.

Aan het einde van de dag werd afgesloten met een indrukwekkend muziek- en vuurspektakel.
Barbara Temmerman

